

COLUMNA LUI TRAIAN

S E P T E M B R E 1876

ISTORIA. — LINGUISTICA. — LITERATURA POPORANA.

Din cauza călătoriei sale la Cracovia, d. Hasdeu n'a luat parte la numărul de față.

Dela numărul viitor, se va începe publicarea prețioșelor rezultate ale acestei călătorii, în care d. Hasdeu a reușit a descoperi toate documentele inedite, relative la istoria română, din vechiul *Archiv Regesc al Poloniei*.

STUDIE CRITICE ASUPRA CRONICELOR ROMANE

I

CUM SÎNT PUBLICATE CRONICELE ROMÂNE

§ 1.

Cel mai sigur și temeinic izvor al istoriei orî-cărui popor sînt documentele și cronicile. Fără studiul acestora, istoria în adevăratul simț ar fi imposibilă. Rod al fantasiei, în loc de a ne hrăni cu pâinea adevărului, ea nu ne-ar da decât deșertul și amăgirea. De aceia popóarele fără cronicile și documentele nu aú nici istoria lor, și popóarele fără istorie nu sînt *națiuni*.

Acest adevăr de o simplitate atît de mare : importanța cronicelor pentru sciința istorică, a fost mult timp nesocotit de însași popóarele cele mai culte, ca Anglia, Francia, Germania. Literatura istorică a acestor națiuni începe deja de sînt mai bine patru vécuri; s'aú seris miș de volume peste miș de foliante; generațiunii întregi și-aú sleit forțele intelectuale și materiale... și abia cu crepusculul acestui secol se putu căștiga o vedere mai raționabilă în istorie. Causa nu era nici lipsa cunoștințelor, nici sárăcia devotamentului, nici neîndestula serioșitate a scriitorilor, ci numai lipsa

de *metodă*. Ei începură cu ceia-ce trebuia să finescă, clădind pré de timpuriu sisteme istorice. Înainte de a cerceta, corige, compara și commenta analiștii și documentele, se mulțămiră a lua de basă o singură cronică după întâmplare, a o explica atât cât se pricepeau, a zidi apoi un edificiu întreg ce de temeiū avea : false lecțiuni, arbitrare commentare, proprie vișărie, iar de acoperiș—un lanț de vorbe înflorite. Publicul cititor primia cu nesașiū asemeni scrieri; erorile prindeau rădăcină, trecend ca verități de nediscutat; și rarele spirite critice, venind a smulge vălul întunerecului, trebuiră a'și perde jumătate din forțele lor, nu cu adevăruri a înavuți sciința, ci de neadevăruri a o curăța. Se scie că pentru cea din urmă lucrare mult mai însemnată erudițiune și putere de judecată se cere, decât pentru cea d'întăiū.

Ce era istoria romană înainte de Niebuhr? O literatură bogată, în diferite limbi europene, numerând într'insa învățați și ómeni de geniū ca Cluver, Bochart, Perizonius, Vico, Louis de Beaufort, Montesquieu... și cu tóte acestea ea nu merita numele de *istoriă*. O țesătură de fabule crescută din véc în véc, insufletită de idei moderne, cîopăcită și schinomosită după vederile fie-cărui autor. Cu Niebuhr se 'ncepe sciința istoriei romane, pentru că Niebuhr este cel d'întăiū care se 'ndrăptă la isvóre chiar, le despică, analisă, cîntăresce, scoțend adevărul din grosul nomol al fabulei și al fantasiei în care era învălit... Am puté încă dice mai departe, fără témă de eróre, că Germanii sînt fundatorii adevăratei sciințe istorice. Nu veți întâmpina, este adevărat, în scrierile lor acea mlădiare a frasei, noblețā a cugetării, acel farmec care te atrage și te încântă la citirea măiestritelor pene franceze, italiane, spaniole, acele tablouri pline de viață și emoțiune; inse în schimbul acestora veți găsī tot-d'a-una fapte noue, adevăruri descoperite prin trudă și pătrundere, lumine culese chiar dela isvórele primitive și exprese simplu, dar lămurit, și noi unii credem că acesteia prețuesc și folosesc în realitate, iar nu frasa...

Ce era istoria Franciei înainte de Thierry? Nisce compilațiuni neexacte, fără adevăr și culóre; annale domestice ale familiei domnitóre; un fel de teatru de marionete, unde numai regiū apar pe scenă, schelete însă fără aer de viață, umbre fără culóre. «S'ar puté dice—observă Thierry (Lettres sur l'histoire de France, Paris 1842, p. 21)—că este același om tot-d'a-una, și că printr'un fel de metempsicosă același suflet a trecut, la fie-ce schimbare de domniā, dintr'un corp într'altul.» Vițiul de metodă se stre-

cura din generațiune în generațiune. Fie-care autor nou ce venia, socotind istoria ca și găsită, fundată, în loc d'a aduce vre-o veritate nouă, vr'un mod de vedere diferit, schimba frasa numai, purifica stilul, și totul era făcut. Thierry este cel d'întăi care însuflețesce istoria Franciei, chemând la viață masa națiunii întregi, provinciile, orașele, cu aspirațiunile și trebuințele lor, cu interesele și patimele lor, ast-fel cum trebuie să fie adevărata istoria a unui popor; pentru că el este cel d'întăi care se întorce la fântănele originale, la cronicile, lăsate în pulberea uitării de predecesorii săi.

Dacă acum, cu aceste pilde întăriți, pe cari le-am puté îndecit immulți, ne 'ntórcem privirile cătră literatura română, prima firéscă întrebare va fi de sigur aceia : *avem o istoria națională?* Cestiunea pentru mulți pôte să nu presinte nici un interes. Într'o societate ca a noastră, unde totul se preface pe fie-ce și, unde instituțiunile și legile de ași pot printr'o subită convulsione politică da loc altora de mâini, unde nemic pare a ne lega de acel trecut pe care unii îl desprețuim fără a'l cunoște, alții îl hulim fără a'l înțelege îndestul; într'o societate încă, unde ómenii politici, guvernanti, legiuitori, administratori, se socotesc scutiți de un studiú care le-ar costa veghiări și strădăni și se simt satisfăcuți de a lor nesciință, ce interes ar mai puté presinta óre istoria națională?! Nu este dar de mirare a găsi în o parte influență a societății noastre atât de puțin patriotism, lipsă de țăriă, nesiguranță în opiniuni și principie, desnădăjduire de dînșii și de țera lor.

Îmi place a aduce aci cuvintele unui mare bărbat de Stat român, a cărui viață n'a fost și nu este închinată decât studiului istoriei naționale, dragostei de patriă și rivnei binelui obșteșc :

«Nădăjduesc, dicea d. Cogălniceanu la 1852, că prin publicarea cronicelor Moldaviei contribuind la desvoltarea patriotismului, voiú contribui tot-o-dată și la părăsirea utopiilor care pe mulți au înșelat până acum, făcându-i a crede că triumful naționalității stă în măsurii silnice, când aceste, am deplină convicțiă, nu pot decât a o perde sau cel puțin a o compromite. Țera noastră nu prin grabnice și sgomotóse schimbări se pôte ridica. Reformele blânde și graduale, îmbunătățirile serioșe, respândirea instrucției publice, respectarea dreptului tuturor claselor, îndreptarea moravurilor în familii, întărirea, statornicirea și respectarea puterii ocărmitóre ca organ a legii, acestea sînt singurele elemente de regenerațiă pen-

tru noi. Ori-ce schimbare silnică, ori-ce prefacere năprasnică, nu pot să ne fie decât fatale.» ¹

Studiul istoriei naționale p^ote că ne-ar mântui și reîntineri, luminează și îndreptă. Cea-ce vedem înaintea noastră petrecându-se pe fie-care ȃi, frământările năuntrice, năzuințele de neatărnare, lipsele și nevoile claselor sociale, nădejtile și dorințele n^ostre ca națiune, le-a avut nu o-dată și străbunii noștri și — dacă nu cu mai multă înțelepciune și simț de propria conservare—dar cu mai mare tăria și curagiū s'aū și opintit a le făptui.

Unde este însă acea istoriă, care să reproducă cu exactitate ideile, sentimentele, moravurile celor cari ne-aū preces și ne-aū pregătit destinul nostru? acea istoriă care să arate șirul întâmplărilor ce aū hotărit caracterul acestui popor, legătura spiritului seū cu spiritul general și s^orta vieței sale, prin care a dobândit acel caracter și acea tréptă în lumea culturēi? Acea istoriă nu există încă; ea stă îngropată în pulberea bibliotecelor, în întunerecul arhivelor, în cronice și documente. Cea-ce ni s'a dat până acum ca istoriă — cu una saū doă excepțiunii parțiale—se p^ote caracteriza în doă cuvinte : cea mai mare neexactitate cronologică cu cea mai mare posibilă falsitate istorică. De pe înălțimea catedrelor universitare de «istoriă și literatură», de pe tribunele Ateneurilor, prin fruntea revistelor literare, în cărți de sc^olă sub pomposul titlu : *Istoriă a Românilor*, s'aū susținut și se susțin ca fapte istorice : cele mai lipsite de ori-ce scănteia de adevăr afirmațiunii, fără nici un procedeu de raționamente, fără invocarea vre-unei fântăne, pe simpla fantasiă a autorului.

O declarăm astăȃi, spre a servi pentru trecutele ca și pentru viit^orele n^ostre studie, că păstrăm deosebită stimă ori-cărui Român care p^ortă péna în mână și se năzuesce cu literatura și sciința. Acésta însă nu ne va împedeca nici-odată de a nu spune adevărul, fără părtenire, fără considerațiunii personale, căci prima datoriă a ori-cărui spirit serios este de a combate cea-ce crede el că nu este conform cu veritatea. Istoria, ca ori-ce sciința, își are *erorile, opiniunile și adevărurile* sale. Să gonim pre cele d'intăiū fără milă; să privim pre cele d'al doilea cu băgare de sémă; să admitem pre cele d'al treilea numai atunci, când destule argumente fac din cea-ce este verisimil — sigur.

În ȃiua când profesori universitari de «istoriă și literatură» — pentru a nu da decât câte-va exemple — afirmară cumcă principii Bulgari-

(¹) *Letopisițele Țării Moldovei*, t. I, Iași, 1852, p^orefață V.

lor: *Isperich* (la Greci *Asparuch* 640 — 700), *Tervel* (Τερβέλης 700 — 720), *Kormisos* (Κορμίσσιος 753 — 760) din familia *Ukil*, *Telet* (Τελέτης 760 până la 763) din familia *Ugain*, *Bajan* (764), *Tochtu* (764 — 768), *Umar* (768 — 774) tot din familia *Ukil*, *Cerig* numit și *Telerig* (774 până la 777), *Kardam* (777), *Pagan*, *Campagan*, *Omortag* sau *Mortagon* etc., barbarii barbarilor, néuși Bulgari, ale căror numi nu sînt nici slave¹, ci și găsesec analogii numai în limbele asiatice — *aŭ fost de națiune Română*²; când mai departe asigurară cumcă : apostolii slavi *Metodiŭ* și *Constantin*, traducătorii *Evangeliei* și ai celor-l'alte cărți bisericești în limba slavonă, fură iarăși *Români*³; că *Ulphila* (*Wulfila*), episcopul *Got*, autorul alfabetului *gotic*, traducătorul vechiului și noului *Testament* în limba *gotică*, tot de origine *Română* fuse; în fine, că atâția *Bulgari* atâția *Slavi*, atâția *Goți*, *Români* și numai *Români* de vișă aŭ

(¹) Veđi lista principilor bulgari din cele mai vechi timpuri până la 765 la *A. Popov*, *Обзоръ хронографовъ рѣсской редакціи*, Moskva 1866, I, —25. — *Hilferding*, *Собрание сочиненій* I. 20. — Cf. extracte din Bizantinii la *Stritter*, *Memoriae populorum e script. hist. Byz. t. II* (Petersburg 1774) 550 sqq. (*Nikephoros* 815. *Teophanes* 817 și alții). — *Safarik*, *Sebrané spisý* II. 180 sq.

(²) Broșura : *Dacă faptele naționale înainte de 1630 sînt numai instinctive sau de conștiință și raționale*, Bucur., 1869, in-16, p. 20—21 : «Trecerea la domnia Romano-Bulgară încă din seclii 7 și 8 a **Românilor** *Bacianus* (!) (642—668), *Terbelis*, *Cornesius* (*sic*) (714—715), *Telerius* (762), *Paganus* (762—764), *Umarus* (764—765), *Baianus*, *Campaganus* (765), *Telericus* (774—777), *Cardamus* etc. (791—796)... sînt atâtea doveđi eclatante (!) de intensitatea la care era conștiința națională a Românilor!»

(³) *Ibid.* : «Creștinarea apoi la 860 (veđi *Simionu Logotheta* p. 440, veđi *Zonara* — *Leonu Gramaticu* — p. 460, *Continuatoru Constantinii* p. 101 etc.) a regelui *Bogore* (*Mihail*) prin influența ce exercita cultura artistică română (*Metodiŭ*)... sînt atâtea doveđi eclatante de intensitatea la care era conștiința națională a Românilor.» — Intr'alte opere, acelaș autor : «*Metodiŭ* și *Cirila* erau Români... «grația Românilor *Metodiŭ* și *Ciril*». — Pentru că nu este manual de istoriă pentru școle care să nu repete într'o glăsuire asemeni năluciri, să ne oprim puțin a le considera de apröpe : «*Creștinarea regelui Bogore prin influența culturalei artistice române* (*Metodiŭ*)» și : — «*Veđi Simion Logotheta* p. 440!»! *Deschidem* pre *Logofătul Simion*, și el ce ne spune? Nimic alt decăt că : un *Grec* anume *Methodios* a zugrăvit pentru principele *Bulgar Bogoris*, care *deja mai înainte se botezase*, o iconă ce reprezenta *Ultima Judecată*. Atăta tot! Dec'i eăă un simplu *zugrav* de națiune *grec* identificat cu *Apostolul slavon Metodiŭ* și *dăruit* cu naționalitatea de *Român*! De aci apoi descoperirea «unei culture artistice române» pe la anii 860 după Chr., ajunsă la așa grad de dezvoltare, că fura nu numai inimile celor mai selbateci ómen'i, dar încă îi și întorcea la creștinism! Acésta apoi este una «din atâtea doveđi eclatante de intensitatea la care era conștiința națională a Românilor!»!! Și în fine, tóte acestea — să nu se uite — pe temelul lui «*Simion Logotheta* p. 440!»! — Că botesarea principelui bulgar *Boris* nu are nici decum a face : nici cu icona zugravului *Metodiŭ*, nici cu întervenirea *Apostolului Slav Metodiŭ*, cari aeeste doă persóne din urmă sînt cu totul diferite una de alta, veđi *Golubinski*, *Краткій очеркъ истории православныхъ церквей болг. серб. румынской* (Isto-

fost ¹, — istoria făcea cel mai cumplit divorțiu cu veritatea, se scobora la o treptă mai jos decât basmul, și sentimentul patriotic își găsea cel mai teribil biciu și cel mai sarcastic ris!!!...

Să se ia toate manualele de istorie română cari se predază în școli, dela clasele primare pînă la universitate; să se compare unele cu altele, și să ni se spună, dacă se va găsi în toate acestea : un rînd măcar despre instituțiunile, legile, obiceiurile, costumele, impositule, organizațiunea socială și politică a națiunii în decursul vécurilor; și dacă chiar ce se va găsi este justificat prin acte, isvóre contimporane, próbe, iar nu prin imaginațiune. Să se compare mai departe însăși cronologia Domnilor români, și se va constata că fie-care carte de istorie își are sistema sa proprie; aceeași persoană istorică se plimbă din decimii în decimii de ani, câte odată chiar secolii, se metamorfosă când într'o persoană, când într'alta, ca Proteul antic, — ér în fond toate manualele nu fac decît a contradice documentele și isvórele contimporane!...

ria Bisericeii Bulgare, Serbe și Române) Moskva, 1871, 22—27, 225—249; și *Ginzcl, Gesch. der Slavenapostel*, Leitmeritz, 1857, p. 38. — Același profesor și istoric român mai invocă între «probele cele mai eclatante de intensitatea consciinței naționale a Românilor» și faptul că : principele bulgar Boris după creștinarea sa cere dela Roma preoții *latini*, iar nu primesce dela Constantinople preoții *greci* ! Deși asemenea opinii nu merită a fi combătute, vom spune numai că : Boris, voind independința Bisericeii bulgare, pe care Grecii o refușau cu tărie, neîngăduindu-î a avé nici chiar un singur episcop propriu, trimise la 866 o deputațiune în Roma la Papa Nicolae I cu 106 cestiuni, între cari era și acesta destul de naivă : dacă le este permis și pe viitor Bulgarilor, ca nisce creștini ce au devenit, să mai póte *șalvarii* (femoralia). El ceru încă dela Papa a-î trimite ca Mitropolit pe Episcopul Formosus. Hadrian II însă, succesorul papei Nicolae († 13 noemb. 867), refușă a le da nu numai pe acesta, dar și pe diaconul Marinus, și le trimise la 869 pe Arhiepiscopul Silvestru. Boris mîniat îl pune pe gónă și se 'ntórce iarăși la Patriarcul Constantinopolitan, de unde în 870 primi Mitropolit și Episcopii. (Veđi Golubinski 27 — 33, Drinov, *Istoria Bisericeii Bulgare* 13—27). Acum ce are a face Români în cestiunea de față și unde se află acea probă eclatantă despre consciința lor națională, lăsăm cititorilor sarcina a respunde... Noi vom exclama numai : Oh ! Musă a poesiei !... Oh ! Patriotism !...

(¹) Același autor în *Patria Romană*, Bucuresci, 1868, in-8, p. 19 : «Procederea încă din «timpul domniei Goților în Dacia, a Episcopului român Ulfila, carele ocupat d'a da Goților «din patria sa o grafiă în care să le traducă cărțile Bisericescii (care va să dică Români) din «Dacia le aveau în latinesce), le dă un alfabet compus din runice și din *litere grece*, érá nu «latine, ceea-ce de sigur ar fi făcut Ulfila decă în limba *română*, *limba sa*, erau deja trecute «aceste caractere latine». Admirabil!... Veđi despre Ulfilas : prefața lui Iacob Grimm la *Schulze, Gothisches Glossar*, Magdeburg 1848;—*Geschichtliche Einleitung* de H. F. Massmann, *Ulfilas, Die heiligen Schriften in Gothischer Sprache*, Stuttgart 1857; *Ulfilas*, edit Gaugengigl, Passau 1853; Waitz, *Ueb. d. Leben u. d. Lehre d. Ulfilas*, Hann. 1840, etc.— Despre alfabetul gotic și grec, veđi : *Kirchhoff, Das gothische Runenalphabet*, Berlin 1854, și *Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets*, Berlin, 1863, in-4.

Rofuri peste rofuri de tineri de 20 de ani și mai bine, cari trec prin scoli, se hrănesc cu asemenea neadevăruri, și erorea se scurge cu dinșii și se tornă în bronz în societate.

Concluziunea este dară că nu avem încă o istorie națională, ci o istorie fără critică, care grămădesce faptele ast-fel cum le află fără nici-o legătură, care nu conține nici a doua-țecea parte din ce trebuie și din ce ar pute să conțină, care umple lacunele cu ipoteze forțate și tot soful de fantazie; în care chiar unele evenimente ce raportază — deși adevărate în sine — dară prin spiritul de a conchide rău, prin necunoștința *totului* în istorie, prin vederi absolut parțiale și arbitrare, chiar acele fapte adevărate dobândesc o explicațiune greșită, născându-se în acest chip o țesătură de neadevăruri și adevăruri, pe care cititorului comun, cel care nu poate consulta isvórele, îi este ca și cu neputință de a distinge unele de altele.

Un singur mijloc ne rămâne numai de a eși din acest chaos, din această stare intelectuală imposibilă și vătămătoare : acela de a ne reîntorce la fântane originale, la documente, inscripțiuni, cronice, și a le utiliza serios, critic, cu penetrațiune și iubire a adevărului. Acastă reformă în studiile istorice, inaugurată la noi mai ales de trei bărbați de știință : dd. Cogălniceanu, Hasdeu și Odobescu, primul în cronice, cel d'al doilea în istoria propriu zisă și cel d'al treilea în archeologie — trebuie urmată cu stăruință, rîvnă și jertfire de către generațiunea tînără, care se devotază la asemenea studii, pentru că : *istoria* nu poate fi rodul unui singur om, nici chiar al unei singure generațiuni, ci reclamă silințele constante a mai multor vécuri, cunoștințe și cercetări multiple și în toate direcțiunile.

§ 2.

Avem noi însă destule documente și cronice, și sînt acestea publicate în condițiunile necesare spre a pute servi unei istorie pragmatice, care tot-d'a-una e determinată și circumscrisă prin calitatea internă a analelor și celor-alte fântane ?

În ce privesc documentele, nu ne vom ocupa aci.¹

Cronicele mai însemnate ce s'a dat până acum la lumină se reduc la următoarele :

(¹) Trimitem pe cetitor la studiile noastre : *Critica în Revista Istorică a Arhivelor Românei*, în *ziarul Românul*, 1875 trei numeri dela 10 — 12 octobr.; și : *Érăși critica și Direcțiunea Arhivelor Statului*, tot în *Românul*, anul 1876, doi numeri din 28 și 29 april.

1° *Letopisețele Țării Moldovei, publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu, 3 volume, Iassi 1845—1852.*

2°. a) *Istoriile Domnilor Țării Românești, scrise de Const. Căpitanul;*

b) *Istoria Țării Românești dela 1689 — 1700, de marele logofăt Radu Grecenu;*

c) *Cronica țării Moldovei dela 1662—1730, de Mustea Diac;*

d) *Cronica Țării Românești, de Radu Popescu;*

e) *Istoria Țării Românești de când au descălecat Români, de mai mulți anonimi; și*

f) *Istoria Țării Românești dela anii 1686 încôce, continuată de un anonim.*

Tóte aceste șese cronice au vădut lumina în *Magazin istoric pentru Dacia* de A. T. Laurian și N. Bălcescu, 5 volume, București 1845-1847.

3° a) *Istoria Moldo-României, manuscrise vechi pe limba română, găsite în Sf. mănăstiri Cozia și Șerbănesci; și*

b) *Istoria Țării Românești, vechiul manuscris aflat în orașul Kișinău de Ierodiacon Daniil; 2 volume in-8, București 1858-1859, publicate de d. Librar G. Ioanide.*

4°. *Cronica putnénă, descoperită de d. Hasdeu într'o traducțiune polonă și tipărită în Arhiva istorică, III, 5-34.*

5°. *Descrierea Moldovei și a Țării Românești în trei cântări, în versuri polone de cronicarul Miron Costin, publicată tot de d. Hasdeu, Arhiva ist., I, 1, 159-172.*

6°. *Cronograful Țării Românești dela 1764 până la 1815 scris de Dionisie Eclisiarecul la anul 1814, publicat de d. A. Papiu Ilarian în Tesaur de monumente istorice, II, 159-236.*

7°. *Cronica inedită a lui Ștefan Logofătul, în Trompeta Carpaților, anul 1871.*

8°. O cronicuță rimată din secolul trecut, scrisă peste Carpați de un călugăr dela Prislop despre Sf. Nicodim, publicată de d. C. Boliac, *Buciumul*, 1863, Nr. 13 seq.

9°. *Domnia lui George Hangerliu* de un anonim, manuscris din 1800 în posesiunea d-lui Cr. Ioanide din Târgu-Jiu, publicat de d. Grădeanu în *Albina Pindului*, 1869, p. 3-11, 25-29.

10°. *Istoriile Țării Românești și ale țerei Moldovei, pe scurt din multe*

létopisețe, de Vasilie Cămărașul în anul 1733, publicate în *Kalendar pe anul 1857*, p. 3-71.

11°. *Fragment istoric scris în vechia limbă română din 1495 de spătarul Clănău* după textul latinesc al lui Huru, cancelarul lui Dragoș-vodă, tipărit de G. Assaky, Iași 1856, și apoi reprodus în *Revista Română*, I, 533-574.

12°. O edițiune completă de toate cronicile Moldovei și ale Țerei Românești, tipărite și manuscrise, a început înăă din 1871 a se publica de d. Cogălnicénu, în 5 volume in-4, din cari 3 volume sint deja apărate.

Acesta fiind registrul mai mult sau mai puțin complet ce putem da ađi despre cronicile române eșite la lumină, cestiunile fundamentale ce trebuie critica a lua mai întâi în cercetare privesc : *forma din afară* a acelor cronicе, modul cum ele s'a u publicat. Este textul ce avem înaintea noastră : *compus, compilat, tradus sau copiat*? și din ce anume epocă? Este sigur că ceia-ce se atribue unui cronicar s'a fost scris în realitate de dînsul, iar nu o mână posterioară a făcut interpolațiunii, a revedut și schimbat însuși textul original, fără ca editorul să observe acestea? Este adevărat chiar că întreaga cronică atribuită unui autor îi aparține în realitate? Un manuscript se află într'o mulțime de copie din diferite timpuri și țeri; aceste copie sint încărcate de variante, cari se contradic unele prin altele; copiatorii fiind în genere ómeni ignoranți, sub mâna lor cele mai frumoșe archaisme de multe ori dispărea u, socotindu-le ca erori : *quid pro quo*; dând peste cuvinte vechi pe cari nu le înțelegeau, peste numi proprie și mai ales streine de cari n'aveau nici-o idee, sau le lăsa u la o parte, sau le înlocuia u arbitrar după cum se pricepeau; câte-odată chiar pagine întregi erau trecute cu vederea ca inutile sau contrare intereselor și credințelor copiatorului. Manuscriptele vechi fiind scrise cu abreviature, pentru a fi citite exact se cerea óre-care exercițiu ce nu-l aveau tot-d'a-una copiatorii. Adesea acestora lipsindu-le simple cunoștințe paleografice, — cifre, cuvinte întregi se reproduceau skimonosite, necorecte. Ast-fel a fost sórta operelor manuscrise ale tuturor națiunilor. Este destul a ne aminti ce făcure Grecii în evul-međiu cu manuscriptele clasice; ce s'a întâmplat cu cronicile Polone, Ruse, Germane, cu Pandectele împeștritate cu homilie și viețile sfinților, în fine cu traducerea Bibliei, care numaí ea singurá numără mai mult de 40,000 variante și 'n care s'a u interpolat une-ori Pandecte, viața lui Virgiliu de Donat etc.

Ignoranții la cele-l'alte națiuni, care este garanția că ai noștri copiatori fură mai conștiințioși și nu comiseră în originalele manuscrite aceleași *latrocinia* în litere și cuvinte?

Este dar mai mult decât limpede că fără o comparațiune critică a tuturor codicilor unui manuscris, o confruntare făcută cuvînt cu cuvînt, cu observațiunea celor mai mici puncte de diferență, chiar de ortografie, fără determinarea vârstei, patriei și gradului de credință a fie-cărui codice, — edițiunea manuscriptului nu pôte fi critică, ér fără edițiunea critică a analelor nu este nimic de început în istoriă.

Dar trebuie să mergem și mai departe cu întrebările. Editorii rămas'au fideli textului ce au dat la lumină? Citit'au corect manuscriptele? căci unele din ele sînt foarte rău scrise; spațiū puțin este lăsat între un cuvînt și altul; semne de deosebire între ele vin rar sau stau la un loc foarte neexact; consóne, silabe întregi sînt prescurtate sau puse d'asupra liniei; cuvinte întregi une-orî lăstate afară, etc., — așa că lectura presintă órecare greutate celui puțin exercitat. Apoi tipărirea acelor manuscrite este ea făcută cu acea fidelitate critică și delicateță de conștiință, care reclamă atențiunea asupra fie-cărui cuvînt, chiar asupra fie-cărei litere? Și în fine, ce este mai important, între cronicile publicate să nu se fi strecurat și unele mistificate, false, opere a unor autori moderni, mai mult sau mai puțin dibaci în falsificațiune, cu cari s'a amăgit și se amăgesce încă publicul?

Acum, pînă la ce grad publicațiunea de pînă adî a cronicelor naționale este scutită de asemeni erori și corespunde cerințelor sciinței moderne, va da răspuns studiul de față...

§. 3

Cea mai voluminosă, mai importantă și mai completă publicațiune a annalelor romănesce este fără îndolală aceea a d-lui Cogălnicenu, făcută la 1845—1852, în trei volume în-4, sub titlu : *Letopisetle țerii Moldovei*.¹ Dumnélui este cel d'întăiū și singurul care încă dela 1833, începënd a studia și colecționa mulțimea de manuscrite a cronicelor, răspândite în tóte părțile și aruncate în potopul uitării, fără a cruța nici timp, nici jertfe, le-a scos din întunerice și le-a scăpat dela peire. Acesta

(¹) Despre a doua edițiune a acestor cronice nu putem vorbi, nefiind încă terminată, și volumele deja apărute neavëndu-le la 'ndemână.

este cel mai frumos titlu ce pöte avé un bărbat de sciință la recunoșcința concetățenilor seî și a posterității.

Lucrarea d-sale — trebuesce a constata — n'a fost numai a unui simplu editor, după cum s'ar păré la prima dată și după cum fuse a celor cari publicară cele-l'alte annale române. Aci nu este reproducerea unor manuscrite aflătore într'o singură copiă, pentru ca critica să fi avut pré puțin de făcut și totul să se reducă la o simplă imprimare. Peste 35 de manuscrite a întrebuițat d. Cogălnicénu în publicarea a 9 cronice, din cari manuscrite nici doă chîiar nu se potrivesc, după cum singur ne spune, din pricina copistilor, așa că pentru fie-care analist d-sa avu să confrunte câte 8—10 codici din cuvînt în cuvînt, să observe și să noteze variantele, să-și explice originea acestor variante, să determine vârsta, patria, valoarea internă a fie-cărui codice, precum și genealogia acestor codici, spre a alege unul din ele ca basă a lucrării; prin critică apoi să se pronunțe, care redacțiune, care paragraf, care frasă, adesea ori chîiar care cuvînt și virgulă sînt probabil mai corecte și mai asemenea cu originalul manuscrpt care lipsese; să distingă apoi ceea-ce aparține în realitate unui cronicar, de adaosele, explicările, interpolațiunile posteriorilor; într'un cuvînt, să deslege atâtea cestiuni grele ce reclamă sciința!

Dar tocmai aceste operațiuni critice ce a trebuit să facă pentru a ne da textul cel mai fidel și mai complet al analistilor — căci aceste calități le are publicațiunea d-lui Cogălnicénu — d-sa le-a trecut pe tóte cu desăvârșire sub tăcere. Și acésta este lipsa capitală ce cată să o recunoșcem edițiunii *Letopisețelor țerii Moldovei*, o lipsă însă ce nu privesce cronicile al căror original chîiar s'a avut în vedere. Într'însa nu găsim contextul analitic al tuturor variantelor, nici se arată ce anume copiă s'a luat de normă în comparare. Aceiași cronică a lui Grigorie Urechia, de exemplu, se atribue de uni¹ tatălui seü Nestor Urechia; de alții lui Miron și Nicolae Costin. Cęști din urmă se șie că numai aü compilat letopisețul lui Urechia, adnotându-l și completându-l, cum făcură și Eustratie logofăt, Simeon dascalul, Misail călugărul. Este acum cestiunea, prin ce criterie s'aü deosebit adaosele compilerilor unele de al-

(1) Eruditul d. Hasdeü, care încă din 1867 exprimase dorința de a vedé publicate cronicile române cu variantele diferitelor manuscrite, contestă lui Grigorie Urechia paternitatea cronicei divulgată sub numele seü, invocând autoritatea lui Cantemir. Veđi *Archiva istor. a României*, III, 33, și *Columna lui Traian*, 1872, p. 274.—Noi vom debata cestiunea în viitoarele studii despre cronicile moldovenesci.

tele și de textul propriu al lui Urechiiă, când nu numai originalul manuscris al acestuia, dar nici chiar originalele compilerilor nu ajunseră până la noi? Apoi codicile întrebuințate de d. Cogălniceanu pentru textul lui Urechiiă sînt: a) O copie după cronica lui Urechiiă și Miron Costin, cam dela 1650, pe care d-lui o ține ca cea mai vechiă; b) o altă copie făcută în Iași la 1711 după copia lui Simeon dascălul; c) o copie a letopisețului lui Urechiiă adăogit de M. Costin, făcută la 1716 de Grigoraș sin Vasile Uricar; d) copia cronicelor lui Urechiiă la un loc cu originalul letopisețului lui Neculce; e) o altă copie din 1777; f) un extract al cronicelor lui Urechiiă, Miron Costin și Ion Neculce, din anul 1835; și g) alte trei colecțiuni mai noue, a căror dată precisă însă nu se poate determina. — Aceste nouă codici ale unui singur manuscris trebuie, natural, să conțină divergențe însemnate, nu numai de cuvinte și de redacțiune, dar chiar în ordinea și în coprinsul textului. Domnia-sa le-a conferit neapărat cu totă serioșitatea și scrupulul ce reclamă o asemenea lucrare; a ales ceea-ce i s'a părut mai corect și mai probabil, lăsând restul la o parte. Criticul însă, sau după expresiunea unor ómeni—pedanticul cercetător, care nici-un rând nu primesce pe simpla credință, ci pentru fie-care cuvînt întrebă după mărturiu, nu e satisfăcut. El cere a i se da isvórele chiar, spre a fi pus în pozițiune să vedă cu propriii sei ochi.

Noi am colaționat cu minuțiositate textul cronicelor lui Urechiiă din edițiunea d-lui Cogălniceanu cu următoarele manuscrise ale aceleiași cronice :

1. Cu manuscrisul descoperit de d. A. Crețescu la mănăstirea Cozia și publicat de d. G. Iónide sub titlu : *Istoria Moldo-României*;

2. Cu toate citațiunile lui George Șincai, făcute în *Cronica* sa după o copie a analelor lui Urechiiă, care nu se scie unde se mai află, dar care probabil la 1800 aparținuse canonicului Samuil Vulcan, cu titlu : *Istoria și cronica Moldovei adunată și copiată de logofătul Miron Costin, anul 1708.*¹

3. Cu citațiunile lui Engel, care, ca și Șincai, confundă pe Urechiiă cu Miron logofătul, făcute după două codici ale lui Urechiiă, unul dela Blaj a-

(¹) Titlul acestui codice făcuse neapărat pe Șincai a atribui lui Miron Costin letopisețul lui Urechiiă. Engel ȋice hotărît : «Hr. Sinkai meint, dass alle Exemplare von Miron bei 1592 endigen, und die Sage dass Miron bis 1712 die Geschichte der Moldau fortföhre, nur daher entstanden sey, dass etwa eine Abschrift damals vom Original gemacht. Allein hieran muss ich bis auf weiteres zweifeln.» (II Theil. *Neuere Gesch. der Walachey*, p. 92).

parținând Episcopului Bob, altul dela Oradea-mare în posesiunea lui Samuil Vulcan. După fie-care din acestea Engel dobândise o traducțiune latină. ¹

4. Cu citațiunile din Peyssonel, ² făcute probabil după manuscriptul grecesc anonim al cronicelor moldave, pe care dînsul la 1752 îl trimise Bibliotecei Regale din Paris. ³

Resultatele ce ne dede acéstă comparare sînt pré însemnate pentru a le trece cu vederea. Am constatat : 1, deosebiri de redacțiune lexice și sintactice, în așa număr că ar trebui aprópe un volum spre a le indica pre tóte ; este destul a díce că nici un pasagiú din Șincai și Engel nu corespunde vorbă cu vorbă textului d-lui Cogălniceanu ; 2, deosebiri în datele evenimentelor, în cifre, numirile locurilor, persónelor etc. ; 3, modificațiuni reale : altă ordine în înșirarea faptelor ; aceleași fapte istorice în unele manuscripte mai pe larg, în altele mai pe scurt și în altele lipsind cu totul ; 4, chiar pasage întregi aflátore în manuscriptul dela Cozia saú citate de Șincai, cari nu se găsesc în colecțiunea d-lui Cogălniceanu.

Écã câte-va probe pentru fie-care din acestea :

U R E C H I A

APUD

ȘINCAI

I. 371 : «După mórtea lui Petru-Vodă aú stătut Domn Juga-Vodă. Acest Juga-Vodă aú întrecut pre alți Domni, care aú fost înaintea lui : trimis'aú la Patriarhia de la Ahrida și aú luat mai întăiú bine-cuvîntare, și aú pus Mitropolit pre Teoctist, și aú descălecat orașe prin țeră pre la locuri bune, și le-aú făcut ocóle prin pregiur, și aú început a da moși prin țeră la voinicî și la bunî ostași, și aú domnit doi ani, și l'aú luat Mircea-Vodă la sine.»

MS. COZIA ED. IOANIDE

103 : «1399 d. Chr. Iară după mórtea lui Pătru-Vodă, a stătut domnia sa Ioga-Vodă ; acest Ioga-Vodă, aú întrecut pe alți domni înainte trecuți de dînsul. Trimis'a la Patriarșia de Ohrida și a luat mai întăiú blagosloveniă, și a pus Mitropolit pe Teoctist, și a descălecat orașe prin țeră pe la locuri bune, și le-a ales sate, și le-a făcut ocóle prin pregiur ; și a început a dărui ocine p'în țeră la voinicî și bunî ostași, și a domnit doi ani, și l'a luat Mircea-Vodă la sine.»

COGĂLNICÉNU

I. 102 : «Iuga-Vodă întrecut'aú pre domniú ceî trecuți de mai 'nainte de dîns ; că aú trimis la patriarșia de Ohrida, și aú luat blagosloveniă și aú pus Mitropolit pre Theoctist, și aú descălecat orașe prin țeră, tot la locuri bune, și alese sate și le-aú făcut ocóle prin pregiur. Și aú început a dărui ocinî prin țeră la voinicî, ce făcea vitejiú la oști. Și aú domnit doi ani, și l'aú luat Mircea-Vodă, domnul Muntenese, la sine.»

(¹) Engel, *Literatur der Walachischen und Moldauischen Geschichte und Staatskunde, in Geschichte der Moldau und Walachey*, erster Theil, Halle 1804, p. 65 seqq.

(²) *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube*, Paris 1765 in-4°.

(³) Veđi Haa se, *Notices et extraits des manuscrits de la biblioth. du roi*, tom. XI.

tătăne-sëu, trimis'au la Impărăția Turcilor pe Teutul Logofătul.. de au dus *șecce mi* de pungî de bani...»

II. 230 : «anu 7084

II. 130 : «Satu Bălănesci»

MS. COZIA ED. IOANIDE

133 : «Ci de acestă poveste chronicarul cel *leşesc* nemica nu serie.»

—» «In al șeselea an al domniei sale létul 6971 Iulie 22, lovira pre Stefan-Vodă cu o pușcă între glesnă, la cetatea Kiliei. Iar in al șeptelea an al domniei sale, létul 6972 Iulie 5, luatu-și-au dómna de mare rudă, pre Evdokia de la Kiev.»

108 : «Vladislav Iagelo craiul *leşesc*, înțelegend cum Jikmont craiul Unguresc îndemnă pre craiul Prusilor asupră-î, aflându-se craiul Vladislav în părțile Rusesci, a trimis sol craiul la Alexandru-Vodă, îndemnând pre Alexandru-Vodă asupra lui Jikmont craiul Unguresc, și î-au zălogit Sneatenul și Kolomia și totă Pocuția, drept ruble de argint 1000.»

222 : «După al *cincilea* an al domniei lui Alexandru-Vodă Lăpușnenul, s'au ivit Despot pre poreclă.»

123 : «... pentru pagubile ce au fost făcut tată-sëu Alexandru-Vodă Leșilor, când au predat *Podolia* și Sneatenul.»

120 : «Soliî au aflat pre Craiul la *Lăncinți*, și acolo la Lăncinți au dat solia ome-nii lui Stefan-Vodă.»

APUD ȘINCAI

II. 18 : «După mórtea lui Petru-Vodă au stătat domn Stefan-Vodă, și au domnit o *lună*, cum serie hronica Moldovenescă, și au murit. După Stefan, să fi domnit unul a- nume Ciubăr-Vodă doă lunî, scriu dintr'o hronică lătinescă, dera eü n'am aflat în hronicele *leşesci* să fie adaose și

Stefan Vodă, trimis'au la Impărăția Turcilor pre Tăutul Logofătul... de au dus *șecce pungî* de bani...»

I. 197 : «anu 7085

I. 146 : «satu Bălinesci»

LETOPIȘETUL ED. COGĂLNICÉNU

I. 118 : «Ce de acestă poveste chronicarul cel *Lătinesc* nemic nu serie.»

—» «Iar in al șeselea an a domniei lui Stefan-Vodă, in anul 6970 Iulie 22 au lovit pre Stefan-Vodă etc. Iară in al șeptelea an a Domniei sale, in anul 6971 Iulie in 5 și-au luat dómna pre Evdokia de la Kiev.»

107 : «Avend de aci craiul *leşesc* a rădicare öste asupra lui Jicmont, craiul Unguresc, pus'au zălog la Alexandru-Vodă Sniatinul și Colomeea și totă Pocuția, și au luat 1000 de ruble de argint.»

I. 178 : «După al *noulea* an a Domniei lui Alexandru-Vodă s'au ivit Despot pre poreclă.»

I. 110 *notă* : «... pentru pagubele ce au făcut Alexandru-Vodă Leșilor, când au predat *Colomeea* și Sniatinul...»

I. 108 : «aflat-au soliî lui Stefan-Vodă pe craiul la *Săncesti*, și și-au dat solia...»

AP. COGĂLNICEANU

I. 113 : «Scrie letopisețul cel lătinesc, că după mórtea lui Petru-Vodă au domnit un Stefan-Vodă *un an*, și au murit. Eară după acel Stefan-Vodă au domnit Ciubăr-Vodă. Eară letopisețul cel Moldovenesc de acest Stefan-Vodă nemică nu scrie, ce șice că după mórtea lui Petru-Vodă

AP. ENGEL

128 : «Nach Peter regierte ein gewisser Stephan, 1 Monath, und ein gewisser Czuber 2 Monate lang.» Dies sagt Miron ohne weitere Erläuterung. Miron sagt noch von Czuber: «Legimus in quodam cronico Polono, quod utrumque regnum (Bessarabiam et Moldaviam) conjunxerit.»

aceste două domnii, ci precum
a fost scurtă domnia acestor
doi Domni, așa și pomenirea
lor e scurtă.»

I. 372: «Alexandru cât au
stătut la Domniă, îndată au
început multe și bune lucruri
în țără: au făcut două mănă-
stiri mari în Moldova, adică
Bistrița și Moldavița, inzes-
trându-le cu multe sate și cu
vestminte scumpe în lăuntru
și cu odóre, și la al doilea an
al domniei sale, fiind mai în-
treg la minte decât cei tre-
cuți mai înainte de el Domni,
răvniind și întrebând lucruri
spre folosul sufletului său, a-
dus-au cu mare cheltuială din
țără păgănescă de la Trape-
zont santele moște ale mare-
lui Mucenic Ioan nou, și le-au
pus în vestita cetate ce este
în orașul Sucevei, cu mare
cinste.»

au domnit Ciubăr-Vodă două
luni.» (f)

I. 103 : «.. carele (Alexan-
dru) întâia dată multe lucruri
bune au început a face în
țără. Făcut-au două mănă-
stiri mari în Moldova, Bistrița
și Moldovița, și le-au inzestrat
cu multe sate și vecini, și cu
veșminte scumpe în lăuntru,
și odóre. Și dacă s-au vădut
luminat în cinstea domniei,
în doi ani a domniei sale, fiind
mai întreg și mai cu minte
decât cei trecuți înaintea
domniei lui, și multe revind
și nevoind spre cele de folos
sufletului său, adus-au cu mare
cheltuială din țera păgână
sfintele moștii a Marelui Mu-
cenic Ioan Novii, și le-au pus
întru a sa vestită cetate, ce
este la orașul Sucevi...»

112 : «Mittit legatos ad
Constantinopolitanum Antis-
titem, cujus permissu unum
Archi-Episcopum Szucsaviae,
et duos Episcopos in Roman
et Radauz instituit. Archi-
praesuli Cathedram in templo
a dextris Principis destinat,
unicuique horum bona con-
grua assignat. Ossa sacra Ioa-
annis Novi Lipsana (die Reli-
quien) Trapezuntio in Molda-
viam magnis curavit adferri
sumtibus eaque in arce Szo-
csavensi splendide collocavit.
*Incorruptum sancti Corpus
Ioh. Sobieski, cum Tataros
debellaturus per Moldaviam
transiret, magna cum pompa
transtulerat in Poloniam,
quod frustra deinde Dosi-
theus Patriarcha Hieros. a
Polonis repetiit.*¹

APUD ENGEL

p. 130 : «Miron afirmă că domnia lui Pe-
tru Aaron a ținut 6 ani.»

AP. SINCAI

II. 184 : «Semăna
bine (Petru Rareș) a fi
fecior lui Stefan ce-
lui Bun, așa era isteț
la fire spre răsbóie,
la judecăți blând și
drept; statul lui era
cuvios și gata la cu-
vint. Fiind anii dela
facerea lumii 7054, au
îmbătrănit Petru-Vo-

MS. COZIA

214 : «Cu adevărat
era fecior lui Stefan
Vodă cel Bun, și întru
totsemăna tătăne-seu,
că la răboiu îi mergea
cu noroc, că tot isbân-
dă, lucruri bune fă-
cea, țera și moșia ca
unpăstor bun socotia,
judecată pe dreptate
facea; aminterea de

APUD COGĂLNCEANU

I. 116 : «Petru-Vodă a domnit doi
ani.»

AP. ENGEL

190 : «Er war, sagt
Miron, glücklich in
Schlachten, mild und
gerecht in den Gericht-
sprüchen, ein schö-
ner und hoher Mann
von anmuthigem Kör-
perbau, und fertig in
Red und Antwort. In
den letzten Regie-
rungsjahren baute er

AP. COGĂLNIC.

I. 172 : «Și cu ade-
vărat era fecior lui Ste-
fan-Vodă celui bun, că
întru tot semăna tă-
tăne-seu, că la resbóie
îi mergea cu noroc, că
tot au isbândit, și mul-
te lucruri bune și Dum-
neđeesci apucase de
facea. Țera și moșia
ca un părinte o soco-

(+) Ms. Cozia ed. *Iovanide*, 127, întocmai ca ed. Cogăln.

(1) Acest adnos posterior la textul lui Urechii nu se află în *Letopis. Cogăln. I. 163*. Faptul însă se confirmă de Nicol. Costin. *Letopis. II, 41* și de Jon Neculce *II 257*.

dă și cu bôlă grea a- daosă câtră bătrâne- țile sale, și-au dat da- toria cea de obște, și s'au astrucat în mână- stirea Probata cea de dinsul făcută.»	stat era om cuvios, și la tôte lucrurile în- drăsneț, și la cuvînt gata de'lcunoscea toți că este harnec să do- bândescă țara.»	viele Klöster und ward auch in dem von ihm selbst gebauten Klos- ter Pobrata begar- ben.»	ția. Judecata cu direp- tate o făcea. Eară la tôte lucrurile îndrăz- neț, și la cuvînt gata a dare răspuns de'lcu- noscea toți că'i harnic să domnescă țara.»
---	--	---	---

APUD PEYSSONEL

216: «Suivant le rapport de Uréké Vornico Dragosch régna 2 ans, Sas Voda 4 ans, Lasco Voda 8 ans, Bogdan Voda 6 ans, Pierre Voda 16 ans, Romain Voda et Étienne Voda 7 ans, ce qui fait en tout 43 ans.»

MIRON COSTIN ED.
COGĂL.

I. p 4: «Că Uréche vornicul scrie că patru-zeci și cinci de ani, de domniile cele din-tăi, nice o scrisóre nu se află de lucrurile lor, ce se vor li lucrat, și nice străiniî încă n'au sciut nemică de dinși până la Alexandru Vodă cel mare și bun.»

URECHIA ED. COGĂLNIC

«Eară ce se va fi lucrat în țilele acestor Domni nu se a-flă scris nemică, cât au dom-nit ei 46 de ani.»

Écă câte-va alte variante pentru localități, date, cifre, numiri de per-sóne etc. :

a) Începutul domniei lui Dragoș-vodă se aședă de Urechia vornicul după :

1. mscr. utilizat de Nic. Costin (Letop. I 90)	la anul 6807
2. mscr. utilizat de Dim. Cante- mir (Cron. Româno-Moldo-Vla- hilor II. 400).	> 6821
3. mscr. utilizat de d. Cogălnicenu (Letop. I 99)	> 6867 ¹ .

b) Petru-Aron a stătit la tron după :

MSCR. ȘINCAI II 22	Ms. COZIA 131	Ed. Kog. 116
la anul 1451 (6959)	1457 (6965)	1455 (6963)

c) Iliăș-vodă feciorul lui Petru Rareș se face Domn după :

MSCR. ȘINCAI II 184	Ms. COZIA 215	Ed. Kog. 173
la anul 7054 (1546)	7056 (1548)	7055 (1547)

d) Alexandru cel Bun se urecă pe tron, după :

MSCR. ȘINCAI I 372	Ed. KOGĂL. 103
la anul 6909 (1401)	6907 (1399) sau 6921 (1413)

(¹) La acest an, după Cantemir, *Cronic.* II 401, Ureche vornicul pune răsboiul fraților Pe-tru și Stefan dela codrii Cozminului.

e) Alexandru fiul lui Iliș-vodă se face Domn după :

Mscr. Cozia 127	Ed. Kogălnic. 113
la anul 6959 (1451)	6969 (1461)

f) Luarea cetății Crăciuna	}	după mscr. Cozia	147 :	la an.	1482		
		»	»	Kogăln. 128 :	»	1475	
g) Mórtea hatmanului Șen-drea	}	»	»	Cozia	146 :	»	1481
		»	»	Kogăln. 128 :	»	1475	
h) Zidirea biser. Sf. Nicol. din Iași de Stef. cel mare	}	»	»	Cozia	149 :	»	1486
		»	»	Kogăln. 133 :	»	1475 ¹	

i) De asemenea la diverse evenemente mici :

mscr. Cozia 146	}	a. 6987 (1479)
» Kogăln. 132		» 6986 (1478)
» Cozia 150	}	» 6999 (1491)
» Kogăln. 135		» 6998 (1490)
» Cozia 116	}	» 1309
» Kogăln. 13 <i>Appendix</i>		» 1409
» Sincal II 230	}	» 1576
» Kogăln. 197		» 1577

j) Bătaia între Stefan-vodă cu frate-seu Iliș are loc, după :

mscr. Șincal I 390	la	Lolomnik
» Cozia 119	»	Lolodni
» Kogăln. 108	»	Loloni (Lonești).

k) Biserica lui Dragoș-vodă e făcută, după :

mscr. Engel 119	la	Wolowetz
» Cozia 91	»	Volovesce
» Kogăln. 99	»	Olovățu.

l) Bătălia lui Stefan cel Mare cu Petru-Aron a avut loc, după :

mscr. Șincal II 33	la	Doljesti la Tina
» Cozia 132	»	Doljesti-Latin
» Kogăln. 118	»	Joldesci pe Siret, la tină.

m) Bătălia lui Bogdan cu Petru Aron are loc, după :

mscr. Șincal II 22	la	Rușeni de jos
--------------------	----	---------------

(¹) Iar după Simeon Dascălul (*Letop.* p. 135) la an. 1491.

mscr. Cozia 131 }
 » Cogăln. 116 } . . . la Răușeni.

n) Radu cel Frumos la 1473 intră în Țera Românească, după :

mscr. Șincai II 58. cu 1500 Turci

» Cozia 139 }
 » Cogăln. 125 } » 15,000 »

Deși în genere textul cronicelor adoptat de d. Cogălniceanu este mai bun, mai complet și mai sigur, dar acesta nu e tot-d'a-una.

Așa bună-ora :

MS. COZIA ED. IOANIDE

114 : «Așijderea și la singurii Crijaciî dela Rîm au trimis pe un Episcop din Helm, anume Creștin, căci cu sfatul acestui Creștin a trimis Colrad domnul Mazoviei de a poftit într'ajutor pe Crijaciî, poftindu'î să mERGă la dînsul, și el le va avé de grijă în țara sa. Kesarul dar Frideric, din vrerea sa, a slobozit pre Crijaciî, cariî era 20,000.»

115 : «Așijderea mai avénd șapte Căpeteniî mai alese acele 20,000 de ostași Crijaciî, luând asupra sa împotiva păgănilor Prusaciî apărarea Leșilor și a Mazovilor, în țera Dobrinului întâiî s'au aședat.»

116 : «Pe urmă orașul Torune și Elbiang, și alte târguri și cetățî care era la dînșî, în scurtă vreme le-au zidit cu piatră; și Rogotînul și Helmul, târgul și cetatea de la neprietenî, luându-le zidite, sub stăpânirea sa le-au supus, și fără de zăbavă s'au lășit Crijaciî și s'au întemeiat, încât au căutat Prusacilor dintr'acele locuri a se rășipi și a lăsa lor țera Helmuluî.»

121 : «Iar după ce a năzuit al doilea rînd Iliăș-Vodă la Leși, nu se aședa, ci căuta vreme să mai stringă oști să intre în țară; ci pricepéndu-l Ianițoli, din porunca craiului, l'a prins și l'a aședat în cetatea Siregîului.»

122 : «Iar curénd după aceea cu scirea starostelui aceluî oraș a Siregiului (au cum scriu unii din nepaza strejarilor ce erau păzitori lui Iliăș-Vodă), a scăpat Iliăș-Vodă..»

LETOP. COGĂLNICEANU

I, apendix p. 12 : «Așăjdirea și de la singurii Crijaciî dela Rîm au poftit ajutor. Decî Fridiric Kesarul au slobozit pre Crijaciî că era 20,000.»

I, apendix, 13 : «Așăjdirea avénd 6000(?) Căpeteniî mai alese acei două-deci de mii de Crijaciî ostași, luând asupra sa împotiva păgănilor Prusaciî apărarea Leșilor și a Mazovilor, întâiî în țera Dobrinului s'au aședat.»

I, apend. 13. Acéstă frasă lipsese în edițiunea d-lui Cogălniceanu, avénd numai partea finală : «cât au căutat Prusacilor dintru acelea locuri a se părăsire și a lăsare lor țera Helmuluî iprocî.»

I 108 nota *** : «Năzuit-au Iliăș-Vodă și al doilea rînd la Leși să mai stringă oști să vie în țeră, ce vedéndu'l Leșii că nu se aședă, l'au luat cu porunca craiului și l'au închis în cetatea Sireagîului.»

I 110 : notă... «ce după acéstă curénd și cum au fost lucrul, au scăpat Iliăș-Vodă din cetatea aceea...»

MS. ȘINCAI

II 196 : « Scrii cronicarii Leșesci, că Stefan-Vodă ajunsese la Pórtă făgăduind că se va turci, ca și fratele seii, și-i venise făgăduință dela împărăția că i se va da de-regătorii la Anadol. »

II 16 : « Cronica Moldovenescă scrie să fie dat Petru-Vodă cetatea Kilia Ungurilor. Iar Cronicarii Leșesci de acesta nimica însemnéză : și pentru ce să fie dat Petru-Vodă aceea cetate Ungurilor, fiind ei așa departe de dinsa. »

MS. COZIA

121 : « Iar la anul după Chr. 1433 Sfidrigel, fratele lui Vladislav Iagelo craful leșesc, trăgând ajutor dela Linfanți și cu Rușiî împreună, Fedco Dimitroviéi și Knezul Noșit și cu Muscalii, au prădat țera Litveii; pe urmă Sfidrigel cu putere a tras la Vitipsca de a luat-o, și dintr'altă parte Knezul Fedco și cu Knezul Noșit au bătut cetatea Brescia în Litva și Melnicum, și aprópe era să dobândescă amândoa cetățile, ei înțelegând deoștile lui Vladislav Iagelo craful leșesc, s'a întors înapoi. »

221 : « Acéstă poveste ce scrie mai sus, care spune de Iliăș-Vodă și de Stefan-Vodă și de Joldea-Vodă și de Alexandru-Vodă, cronicarul cel leșesc tinde poveste mai deschis, iar nu aduce aminte de tóte semnele pre rând, câte s'au făcut; Iar letopisețul nostru măcar că a scris pe scurt, însă arată tóte semnele pe rând, pe care le am tocmit fiește-care la locul seii. »

Acestate lipsese atât la Mscr. Cozia 217, cât și în ediția d-lui Cogălniceanu I 175.

Acéstă observațiune foarte însemnată lipsește atât în edițiunea d-lui Cogălniceanu I 112. cât și în Mscr. Cozia p. 127.

Acest eveniment lipsește în edițiunea d-lui Cogălniceanu I 108--109 *notă*.

Acestate lipsesc în edițiunea d-lui Cogălniceanu I 177.

Aceste variante atât de discordante, pe cari le-am puté prelungi *ad-libitum*, arétă indetul cât de absolut necesară ar fi gruparea lor la un loc, pentru ca avendu-le pe tóte din'aintea ochilor, critica să alégă lecțiunile cele mai corecte, să restituie și să completeze texturile originale.

Cu tóte aceste lipse ale edițiunii d-lui Cogălniceanu, am jigni sentimentul dreptății, dacă am căta din ele să facem o imputațiune aceluia care merită numai laudă și admirațiune. Nu trebuie să uităm că lucrări asemenea aceleia a d-sale pentru cronicile naționale au reclamat și reclamă ațuarea nu labórea unui singur bărbat—mai ales când acesta a avut a'și im-

părtăși cea mai mare parte din timp afacerilor publice — ei a unei societăți întregi de omeni savanți, cari ar pute să se mândrească cu temeinic cuvînt de o edițiune ca a *Letopisitelor țerii Moldovei*. Și apoi nici d-sa n'a pretins a ne fi dat o edițiune critică, scopul principal al lucrării fiind a popularisa în tinăra generațiune cunoscința vechilor noștri cronicari.

O ultimă observațiune încă :

În lipsă de alte manuscrise, conferirea restului analelor din colecțiunea *Letopisitelor* nu am putut-o face. Cronica însă ăisă a lui Nicolae Mustea și publicată în t. III, p. 7-82, am comparat-o din literă 'n literă cu aceeași cronică dată la lumină de N. Bălcescu în *Magasinul istoric*, (t. III, p. 3-94, 331-372) după un alt manuscris, și variantele dela început până la p. 37 ed. Bălcescu, 22 ed. Cog., cum și acelea dela p. 75 ed. Băl., 33 ed. Cog., până la finele mscri. p. 371 ed. Bălcescu p. 66 ed. Cog., nu sînt așa de însemnate, nici contradicătore; dela p. 37 ed. Băl. însă, p. 22 ed. Cog., până la p. 75 ed. Băl., 33 ed. Cog., diferă cu desăvârșire, ambele manuscrise fiind opera a doi diferiți autori.¹

Căt despre *Cronica anonimă a țerii Moldovei* (1662-1733), coprinsă în t. 3, p. 85-174, cată a observa : 1° că dela cap. VIII (p. 91) până la cap. XIV (p. 102) acătă cronică nu e decăt repetirea din cuvînt în cuvînt a cap. VIII (p. 22 același tom) până la cap. XIV (p. 32) din cronică lui Nicolae Mustea publicată tot acolo; și 2° că : dela p. 135-147 ed. Cog., ea nu este iarăși decăt reproducerea din punct în punct a părții din cronică lui Constantin Căpitanul (*Magaz. istoric* t. I), dela p. 324-325 și 343-379.

§ 4.

Trecënd la cronicile publicate în *Magasinul istoric pentru Dacia*, cel d'intăi fap de constatat este că : manuscrisele utilizate în editare nu numai că nu sînt descrise detaliat, dar nici se arătă la cele mai multe : unde se află ? sînt ele chăr originale, sînt copie, traducțiunii din altă limbă, sau vre-o redacțiune posterioară ? și din ce anume epocă ? manuscrisul unei cronice este el dela început până la fine d'aceiași mână scris ? editorii

(¹) D. Cogălnicenu în *Notițele biografice a Cronic. Moldovei*, t. I *Letopis.*, ăice : că s'a adăogit la t. 3 a colecț. *Letopisitelor* variantele dintre ambele aceste texte «afară decăt la unele exemplare ce am apucat a 'mpărți mai înainte de săvârșirea ediției.» Exemplarul nostru fiind, din nefericire, între cele din urmă, nu ne puturăm folosi de acea indicațiune a variantelor, trebuind a conferi singurî texturile.

avut-aŭ în vedere un singur codice pentru o cronică, saŭ mai multe? și în acest cas : cari sînt variantele? în fine, atâtea cestiuni absolut necesare pentru a judeca despre valoarea internă a unui manuscris.

Ce este mai mult, repozatul Bălcescu vorbește în *Magazinul istoric* (t. I, p. 10) între altele despre cronică a lui Tudosie fiul lui Stoŭan din Tunșii și citoză pasage dintr'insa (I 386-387), pe cari noi le găsăm în același *Magazin istoric*, publicate însă sub nume anonim (IV 357), iar despre cronică a lui Tudosie nu mai aflăm nici-un cuvînt. Există atunci vre-o cronică a lui Tudosie?...

Căutând mai departe, dacă *cel puțin* editorii remaseră fideli manuscrisurilor ce-aŭ avut în vedere, dacă nu s'aŭ strecurat erori în citirea saŭ imprimarea lor, dacă e posibil a constata și alte variante, ne-am servit în lipsă de manuscrite cu următoarele :

§ 5.

Cronică intitulată *Istoria Țerei Romănesci de cînd aŭ descălecat Românii* (Magaz. istor., IV 231-372, V 3-32), care conține cele mai bune și mai vechi elemente cronografice și pe care noi o vom designa sub numele : *Cronica anonimă*, am comparat'o :

1°. Cu cronică a lui Constantin Căpitanul (Magaz. I 83-114, 147-186, 211-250, 279-326, 343-389; II 3-35), și nu ne-a fost greu a constata că această din urmă, dela 'nceput până la domnia lui Grigore Ghica, în ce privește evenimentele din Țera Romănescă, este o reproducere, rare-orî amplificată saŭ prescurtată, a cronică celei d'întăiu. Aceiași ordine în povestirea faptelor, în înșirarea numilor proprie; aceiași cronologie; aceleași erori, chiar aceleași expresiuni, toate acestea nu se pot explica decăt prin o imediată *utilizare* a Cronică anonime de cătră autorul cronică a lui Constantin Căpitanul.¹ Odată acest raport stabilit între ambele annale, este natural că diferențele între una și alta, cînd aceste diferențe mai ales constă în unele cuvinte numai, în numiri de persoane, de localități, ce se deosibesc între ele prin singure două saŭ trei litere, — trebuie a le admite ca *variante* ale aceluiași manuscris, provenite saŭ din neglijința copiștilor, saŭ din citirea și imprimarea rea a textelor.

(¹) Desbaterea pe larg a cestiunii o vom face în studiul intern al Cronicelor.

Așa bună-óră :

CRONICA ANONIMĂ (IV 274)

«După aceia trecând 2 luni, iar Alexandru-Vodă a început de a tăiat multime de boiari, anume : Radu logofătul dela Drăgoesci, și *Mihnea dela Bădeni*, și Stan Udriste Vistier, și Tudor dela Bucov, și Vladul Caplii, și Petrașco, și Calotă, și Stan fiul Drăgulețului, și Radul Stolnicul dela Boldesci, și Radul fiul lui Socol, și alții.»

CRONICA LUI CONST. CĂPIT. (I 211)

«Deci trecând două luni, Alexandru-Vodă a început a tăia mulți boiari anume : Radu logofătul den Drăgoesci, și *Mihnea den Bădeni feciorul lui Udriste Vistier*, și Tudor dela Bucov, și Vladul Caplii, și Petrașco, și Calotă, și Stan fecior Drăgulețului, și Radul Stolnic den Boldesci, și Radul lui Socol Vornic, și pre alții.»

Singura deosebire între aceste texte : «și Stan Udriste vistier» de o parte, «*feciorul lui Udriste Vistier*» de alta, nu se poate explica alt-fel decât : saii că în cronica anonimă s'a citit reu : *Stan* în loc de *sin*, saii că autorul cronicei lui Const. Căpitanul a citit *sin* în loc de *Stan*, traducându-l românesc : «feciorul lui». Cum-că primul cas a putut avé loc, ne dovedesce :

1. Engel, care utilisase în scrierea Istoriei sale un manuscript al aceleiași cronice anonime, tradus în nemțesce de Joh. Filstich (+1743) și aflător în Biblioteca Gimnasiului Evangelic din Brașov.¹ Écă cum raportă Engel același fapt cu uciderea boerilor :

«De abia aii trecut 2 luni, și Alexandru a omorit mulți boiari, între cari aii fost : Radu logofăt din Drăgoesci, *Mihnea feciorul Vistierului Forestie*, Teodor din Bucov, Vlad Petrașco, Calota, Stan feciorul Drăgulețului, Radu Stolnic din Boldesci și Radu feciorul Vornicului Socol.»² *Forestie* fiind o lectură rea a numelui *Udriste*, manuscriptul lui Engel sună dară, ca și al lui Const. Căpitanul : «*Mihnea feciorul Vistierului Udriste.*»

2°. În nici-un crisoș dintre anii 1548 — 1600 nu figuréză ca vistier în consiliul domnesc vre-un *Stan Udriste* — lucru imposibil dacă ar fi existat în realitate vre-o persoană cu acest nume ; pe cât timp în crisoșele anteriore dintre 1535 până la 1546 aflăm un *Udriste Vistier*,³ care pórta în crisoșul lui Vlad-vodă din 1534 numele seii întreg : *Staico Vistier Udriste.*⁴ S'ar crede la prima dată că acesta este

(1) Veđi Engel, *Literatur der Walach. und Mold. Geschichte*, în *Gesch. der Mold. und Wal.*, Halle 1804, p. 59 seq.

(2) Engel, op. cit. I 223.

(3) Condicta *Vierosiu*, 145, la Archiv. Stat., document dela Radu vodă Călugărul, 1546 octob. 23 : «jupân Udrisee vel vistier.»—Condicta Bistrița 614, cris. lui Vlad vodă din 1535,—etc.

(4) Cris. lui Vlad vodă din 1534 : «*Staico Vistier Udriste*» în leg. Nr. 6 al Mitropoliei, la Archiv. Statului.

toemat «Stan Udriște Vistier» din cronica anonimă, pe care Alexandru vodă îl ucide la 1568, dacă imposibilități de fapt nu s'ar opune, și anume : *a*, acel Staico Vistier Udriște din 1534 nu putea trăi încă în 1568 ; *b*, în crisovele după 1547 nu mai întâmpinăm nici o urmă despre dînsul ; și ce este mai mult — *c*, Staico Udriște Vistier murise deja în 1547 în bătălia dela Periş dintre Mircea-vodă cu boșarii pribegi.¹

Este dară scos din sfera dubiului că lectura : «Stan Udriște Vistier» din cronica anonimă nu pôte fi corectă. Documentele contemporane ne permit însă o a treia coniectură, care presintă cel mai mare grad de plausibilitate, și anume : în manuscriptul original al cronicei anonime trebuie să fi fost scris :

«și Mihnea dela Bădeni *sin* Staico Udriște Vistier.»

Copiatorii posteriori, dacă nu chiar editorii cronicei, putură pré lesne din grabă citi : «și Michnea dela Bădeni și Stan Udriște Vistier», pe când Constantin Căpitanul, fără a comite vre-o eróre, a lăsat d'o parte numele *Staico* și a tradus cuvîntul slavon *sin* :

«și Michnea dela Bădeni *feciorul* lui Udriște Vistier.»

Alte exemple :

CRONICA ANONIMĂ (IV 275).

«Alexandru Vodă încă a trimis peo sémă de boșari ai lui cu óste, anume : Dragomir Vornicul, și Mitrea Comisul, și Bratul Păharnicul, și Ion *Paharnicul*, de aú lovit pe Vintilă Vodă.»

IDEM P. 275—6.

«Mihnea-Vodă aú rămas în locul tătăne-sëu Donn, și aú trimis pre *Mircea* vistiar și i-aú adus stég dela Pórtă...»

IDEM P. 276.

«Și aú tăiat (Petru Cercel) pe Michăilă Vornicul, și *Dragomir* Banul, și *Gheorghiuță* Păharnicul, și aú pus birul curții fórté mare.»

CRONICA LUI CONST. CĂPIT. (I 214).

«Alexandru Vodă aú trimis înainte pre Dragomir Vornic, și Mitrea Comis, Bratul Păharnic, și Ion *Părcălab*, cu óste la Bucuresci la Vintilă Vodă să'l lovescă.»

IDEM P. 216.

«După ce aú rămas Mihnea Vodă la domniă în urma tătăne-sëu, aú trimis pre *Mitrea* Vistier la Pórtă de i-aú adus stégul de Domniă.»

IDEM P. 220.

«Și aú omorit pre *Dobromir* Banul, și pre Mihăilă Vornic, și pre *Gonțea* Păharnic, și aú pus birul fórté mare.»

Lectura de o parte : *Păharnic*, *Mircea*, *Dragomir*, *Gheorghiuță*, érá pe de alta : *Părcălab*, *Mitrea*, *Dobromir*, *Gonțea*, sînt numai nisce variante ale aceluiași text primitiv. Care lectura însă este corectă? Manu-

(¹) *Cronica anonimă*, Magaz. ist. IV 272 : «Atunci a perit și Udriște Vistierul.»

scriptul lui Engel și aci consună cu al lui Constantin Căpitanul, căci ȳice :

«In locul lui Alexandru s'a făcut Domn feciorul seũ, Mihnea. El a trimis la Pórtă după stég pe *Mitrea Vistierul*, și 'l-a dobândit»;¹ apoi : «despre Petru Cercel numai atãta scim din cronica lui Filstich, cã a făcut o bisericã în Tãrgoviște și cã a tãiat pre boerii aceștia : pe Mihail Vornicul, pe *Dobromir Banul* și pe *Kontil* (in loc de Gontea) Pãharnic.»²

Crisóvele la rândul lor vorbesc contra lecturii din cronica anonimã, fiind in acord cu Constantin Căpitanul și cu Engel, pentru cã : I. Ele nu ne aratã între anii 1550—1600 vre-un boer *Mircea Vistier* sau cu oricare alt rang, pe care sã-l fi putut trimite Mihnea-vodã la Pórtã pentru stég ; gãsım din contra pe *Mitrea Comis* în tóte crisoúvele lui Alexandru vodã pînã la anul 1575,³ iar de aci înainte el începe a figura cu rangul de *Vistier* în tóte actele și diplomele lui Alexandru-vodã și ale fiului seũ Mihnea;⁴ II. Ele asemenea nu ne aratã vre-un *George Pãharnic*, ci tot-d'a-una pe *Gontea Pãharnicul*;⁵ III. *Dragomir* figurã în crisoúve cu rangul de «mare *vornic*», iar nu «mare *ban*» — pe cãnd *Dobromir* tot-d'a-una se numesce ast-fel.⁶

Deci lectura corectã este și de astã-datã în cronica lui Constantin Căpitanul.

CRONICA ANONIMĂ (IV 343).

«Iar' Constantin Vodã prindënd veste trimis'aũ pre Preda Vornicul Brãncóvênul și pre Radul Stolnicul Fãrcãșênul și pre Ivașco *Acenariul* cu oști grele, și fãcurã rãsboiũ mare la tãrgul Bengãi, și furã biruiți Seimeni.»

CONSTANTIN CĂPITANUL (I 314)

«Iar Constantin Vodã prindënd veste trimise pre Preda Vornic Brãncóvênul și pre Radul Stolnic Fãrcãșanul și pre Ivașco *Cepariul* cu oști, și 'i-aũ ajuns la tãrgul Bengãi, și fãcënd resboiũ aũ biruit aĩ lui Constantin-Vodã.»

Erórea, chiar cãnd calificativul *Acenariul* ar avé vre-un înțeles, se constatã a fi tot la Cronica anonimã, cãci manuscrisul român numit de Șincai *Cronica Bãlãcencã* însirã numile boerilor trimiși cu óste ast-fel :

(1) Engel op. cit. p. 224.

(2) Ibid. p. 225.

(3) Ep. *Rãmnic* leg. nr. 341 chris. lui Alex. vodã din 1572 : «*Mitrea Comis*, *Gontea Pãharnic*»; Conđica Vieroșu 380, crisoúv din 1573; idem Vieroșu, cris. din 1571, etc.

(4) Conđica Vieroșu 102 *verso*, cris. lui Alex. vodã din 1575: «*Mitrea Vistier*»; Vieroșu 670, cris. din 1579 idem.— *Archiva Ist. a Romãniei* de B. P. Hasdeũ, I, 1, 143, crisoúv din 1577; etc.

(5) Pe lângã crisoúvele din notele precedente, veđi : *Mitrop.* leg. nr. 33 crisoúv din 1579 : «*Dobromir ban*, *Gontea pãharnic*»; — idem Vieroș 917; etc.

(6) Crisoúvele citate în cele treĩ note precedente.

«Preda Vornicul Brâncovenu, Radu Stolnic Fărcășanu și Ivașco Ceparul.»¹

Credem că redactorii *Magasinului istoric* citiră și aci în bună-credință «*Acenariul*» în loc de «*Ceparul*», cum la pag. 273 (t. IV) citiră : «*Halava Crăișasa*» în loc de «*Isabela Crăișasa*»; la p. 317 : «*Mihai Vodă*» în loc de «*Matei Vodă*»; la pag. 309 (t. I *Cronica Const. Căpitan*) : «*Sava Șufar-cuștiurean, Mihai Ciodar, Bâlciul Căpitan, Ivan Iancul Căpitan ot Călinesei*» în loc de : «*Sava Șufariul Cuscăurenu, Mihai Ciohodarul, Bâncilă Căpitan, Ivan Căpitanul, Iancul Căpitanul*», așa cum se află corect în *Cronica anonimă* (IV 338).

2°. *Cronica anonimă*, în ce privesce domnia lui Radu-vodă cel Mare, Mihnea, Vlad și Négoe-vodă, dela p. 234—267 (t. IV), fiind mai din literă în literă aceiași cu : *Biografia patriarcului Nifon*, publicată mai recent² de d. Hasdeu în *Arhiva Istorică* I, 1, 133—150 după manuscriptul tractatelor lui Négoe-vodă, aflat în două exemplare în biblioteca din București, unul din 1654, altul din 1816,—am conferit textul amândurora cu totă minuțiositatea, și din variantele ce găsirăm vom enumera câte-va numai :

MAGASIN ISTORIC IV.

237 : «Acéstea ție voč, să le pădiți, dacă vă este voia să mergeți împărăția cea cerescă.»

238 : «așijderea păzi cu bucate și pe Daniil prorocul.»

251 : «și se venă el în lanțul care vrea să vênéze pe Négoe.»

253 : ... «carele (Kir Neofit) era din cetatea Achila din *Europa Elispondului*.»

ARCHIVA ISTORICĂ I, 1.

138 col. 1-a : «Acéstea ție voč să le pădiți, dacă vă este voia să moșteniți împărăția cea cerescă.»

138 col. 2-a : «așijderea hrăni cu bucate și pre Daniil proroc.»

143 : «și se venă el în lanțul carele vrea să veneze pe Négoia.»

— «carele era din cetatea Achila din *Eurosta Elispod*.»

(¹) *Șincai*, *Cronica Românilor*, III, 68.

(²) Vom ave a observa aci două ușore scăpări din vedere ale ilustrului d. Hasdeu : I. Tractatul scris românesc de Négoe-vodă pentru fiul său Tudosie, pe care l publică d-sa în 1865 «pentru prima oară», a fost dat la lumină înainte încă de 1850 — dacă memoria nu mă 'ncălă la dată — de d. Aron Florian, într'un volum în-8, Tipogr. Statului. II. Ori—unde d-sa citește în «*Biografia lui Nifon*» : «*D'acii*» trebuie a se rectifica în «*déci*», căci ast-fel este în manuscript și în *Cronica anonimă* din *Magasin*. De exemplu : «*Déci* chirotoni și doi Episcopi» (*Magas.* IV 235), la d. Hasdeu se citește : «*D'acii* chirotoni și 2 Episcopi» (133); «*Déci* după mórtea lui, boerii nu se putea voi» (*Mag.* 243), la d. Hasdeu : «*D'acii* după mórtea lui, boerii» etc. (140); «*Déci* unora le-au tăiat nasurile», la d. Hasdeu : «*D'acii* unora le-a tăiat nasurile» (140) etc.

256 : «Iar' monastirea lui Hariton, care de obsce se chiamă *Cotlumul...*»

263 : «de la Haritonul *Cotlumului.*»

257 : «Și aș pus (Négoe) pre făcătoarea de rinuni iconă a précistii, *umer* de aur cu mărgăritar și cu pietri scumpe.»

259 : «Iar în măgura *Catesca.*»

146 col. I-a : «Iar monastirea lui Hariton, care de obsce se chiamă *Cotlomuz.*»

149 col. I-a : «de la Haritonul *Cotlumului.*»

146 col. II-a : «Și a pus pre făcătoarea de minuni iconă a pré-cistei *un măr* de aur cu mărgăritar și petre scumpe.»

147 col. I-a : «Iar în măgura *Cutesca.*»

Erorile, provenite din citirea greșită a manuscrisului, sînt strecurate neapărat în *Magazinul istoric*, érá nu în *Archiva* d-lui Hasdeu.

La p. 243 *Magaz.* găsim câte-va cuvinte cari n'aú nici un sens, și cari lipsesc la d. Hasdeu :

«După cuvîntul Evangheliei ce dice : când se va împărți casa *adinsu eiș'*, atunci se va pustii.»

La p. 257 *Magaz.* : «și i-aú făcut (lavrei Sf. Atanasie) și mertic mare câte 10,000 talere pe an.»

257 *Mag.* : «pre sus pre ziduri aú adus apă cu urlóie ca de 2 mile de loc de departe.»

146, col. II *Archiv.* I, 1 : «Și i-aú făcut și mertic mare câte 200 talere pe an.»

146, col. II : «pre sus pe ziduri a adus apă cu urlóie ca de o milă de loc de departe.»

3°. Un element de comparare pentru Cronica anonimă ar fi încă volumul al doilea din colecțiunea de cronice editată de d. G. Ioanide sub titlu : «*Istoria Tèrri-Românesci de când aú descălecat pravoslavnicii crestini*», care reproduce traducțiunea unui manuscris slavon aflat în orașul Kișineu de Ierodiaconul Daniil când acesta însoția în exil pe Mitropolitul Grigorie, și care manuscris în fond nu e decît aceeași cronică anonimă. Dar neavînd la 'ndămână acest volum, conferirea textelor ne fu imposibilă.

§ 6.

Manuscrisul român intitulat : «*Historia princilor Tiarii Romanesci*», pe care Șincai îl citéză mai tot în Cronica sa sub numele : «*Istoria Bălăcencă*», avîndu'l într'o copią cu litere latine făcută de Samuel Klein după originalul ce'i împrumutase o cocónă Bălăcencă la anul 1770 în Viena¹—este cu siguranța cea mai deplină aceeași cronică publicată de *Magaz. istoric* (t. 1 și 2) sub titlu : *Istoriile Domnilor Tèrei Românesci scrise de Constantin Căpitanul și Cronica Tèrei Românesci de*

(¹) *Engel, Neuere Geschichte der Walachey*, p. 84 : un mser. 95 p. fol.—«Hanc historiam describendam Samueli Klein concesserat domina quaedam ex illustri familia Balacian, quae anno 1770 Viennae morabatur», scriea Șincai lui Engel, trimițîndu-î mser. în cestiune.

Radu Popescu (t. IV, 21—62, 93—178). Acest manuscris începând cu anul 1629 (domnia lui Alexandru Iliaş) și mergând până la 1724 (al 5-lea an al domniei lui Nicolae Mavrocordat), am conferit toate pasagele reproduse în *Cronica lui Șincai* cu corespunzătorile din *Magaz. istoric*, și variantele descoperite ne asigurară :

I. Că Samuel Klein, judecând după citațiunile lui Șincai, comise grosolane erori în copierea manuscrisului, înlocuind cuvintele vechi cu neologisme, și ca și Șincai nu înțelese manuscrisul pretutindeni, cum bună-ôră :

ȘINCAI III

- 64 : «Sava Șetraru Castrireanu.»
- 75 : «mergând la *Konoï*.»
- «îndată lovire pe Pîrvul Vistiarul cu săbiile, de'l făcură fărămi... și multă pagubă făcend *Impăratului*...»
- 75 : «*Badeavez*.»
- «*Dica Arz Sărbul*.»
- 96 : «că el aŭ *potopit pe Georgie Ghica Vodă*.»
- 98 : «*Kirimul Drago*.»
- 101 : «aŭ trimis pe Drăghicîu Spătaru Cantacuzenesc să *gate bine* de poclonul domnului.»
- 103 : «Alexandru *Iliaş*.»
- » «Antonie Vornicul din *Popești, de la Craiova*.»
- 105 : «Acêsta vędënd'o boierii, mai virtos *cei mähniți*.»
- 106 : «*Stanco Vistierul Buceanul*, și Radul *Vistierul Serbescul, Kekul Serdarul*.»
- 108 : «*Jeremia Comisul; Cantemir Postelnicul*.»
- 106 : «*Mănăstirea Kanguciului*» (în Moldova).
- 110 : «Grigorie Ghica Vodă pre la *Sănicoră* încă aŭ venit în scaun »
- 112 : «Acesta era Bașa Hursus, care fusese și în țera Ungurêscă la *Leva*.»

MAGAZ. istoric I.

- 309 : «Sava Șufaru *Cuștiurênu*.»
- 320 : «mergând la *Conac*.»
- » «îndată il lovire (pe Părvu Vistierul) cu săbiile de'l făcură fărăme, și nu se mai socoti că este sciut la Pörtă, și *Mutaraca Impărătêscă*.»
- 321 : «*Badea Vătafu*.»
- » «*Dincă Armaș Sărbul*.»
- 346 : «că el a *popit* pe *Grigorie Vodă*, el il va și despopi.»
- 348 : «*Kiriță Draco Roset*.»
- 353 : «aŭ trimis pre Drăghicîu Spătar să *găsêscă bani* de poclonul Domniei.»
- 354 : «Alexandru *Armaș*.»
- 355 : «Antonie Vornic de *Popești din Prawa*.»
- 359 : «Ca acelea vędënd boerii, mai virtos *Mehedinți* »
- { 360 : «*Staiço vistier Bucșanul*, și Radul *Vistier Știrbei*»;
- { 361 : «*Hâncul Sărdar*.»
- { 364 : «*Ghinea Comis*»;
- { 365 : «*Constantin Postelnicu*.»
- 369 : «la Mănăstire la *Hangu*.»
- 371 : «Grigorie Vodă încă aŭ venit în scaun pe la *Sfântu Nicolae*.»
- 374 : «Era și acest Pașă hursuz, că și la *Leva* în țera Ungurêscă și într'alte locuri tot aŭ perdut rêsboiul.»

114 : «...Négoe Vătarul și alți mihniți
aū fugit pe la Hatzeg.»

123 : «aū început a bate cetatea cu tu-
nurile și cu baraile...»

379 : ... «Négoe Banul Săcuianul... și
mulți boiarî Mehedinți aū fugit la Hațag.»

II, 15 : «aū început a bate cetatea cu tu-
nuri și cu cumbarale.»

II. Că Cronica lui Constantin Căpitanul, așa cum s'a publicat în *Magazin istoric*, are mai multe erori și lipse, pe cari manuscriptul lui Samuel Klein le pôte corege :

MAGAZ. ISTOR. I

303 : «Că striga pen curtea domnescă, ca
să le dea lefi că ei aū bătut rășboiul cu Va-
silie Vodă.»

347 : «Ca acestea aușind Constantin Pos-
telnicu tăgăduia că nu va fi aceea, ci vor fi
pări mincinoșe, să nu le credă Măria Sa.
Ele cu de acestea viind Grigorie Vodă la
scaun pre cealalți boiarî i-aū slobozit».

CRONICA ȘINCAI III

59 : «Că striga prin curtea cea domnescă
ca să le dea întreite lefi, pentru că ei aū
bătut bătaia asupra lui Vasile Vodă.»

96 : «Acestea aușind Constantin Postel-
nicul tăgăduia a puté fi, și dicea că sint
numai minciuni, dară să nu le credă Măria
Sa, și cu acestea aū eșit afară Constantin
Postelnicul. Venind la scaun Grigorie Vodă
pe aceialalți boeri i-aū slobozit...»

Că erorea este în *Magaz. istoric* — unde o frasă întrégă e sărită — o
probéză și *Cronica anonimă a Țerei-Moldovei* (Letopiseș. Cogăln. III),
care reproduce întreaga domniă a lui Grigorie Ghica după *Cronica lui*
Const. Căpitanul și unde la p. 139 aflăm ast-fel pasagiul în cestiune :

«Aceste aușind Constantin Postelnicul tăgăduia, dicend : nu va fi așa,
dară va fi piră mincinosă, să nu le credi Măria Ta. *Și cu atăta aū eșit*
afară. Eară Grigorie Vodă mergend la scaun, pre ceiallți boeri 'i-aū slo-
bozit».

MAGAZ. IST. I

351 : «Iliăș Vodă... în sărăciă aū murit.»

363 : «La Țarigrad încă sosise Grigorie
Vodă din pribegia lui de la Vinetia. *post-*
tindu-l Impărăția prin mijlocul lui Panașo-
tache Dragomanul...»

MAGAZ. ISTORIC II

12 : «Acolo, cum spunea, era Sobetski
craiul leșăse cu hatmanul de Letfa, hat-
manul Koroni, *hatmanul pobni...»*

ȘINCAI III

100 : mai adaogă următorele ce nu se află
în *Magazin* : «remăind în urma lui o fată
care trăia de mila creștinilor.»

107 : «La Țarigrad sosi din pribegia și
Grigorie Ghica... *iertându-l Impărăția prin*
mijlocirea lui Panașotache Dragomanul...»
In *Cronica Anonimă a Moldovei* (l. c. p.139)
este tot : «*iertându-l.*»

120 : «că era acolo Craiul Leșesc Sobiesci
cu hatmanul de Litfa, hatmanul Coronei,
hatmanul *Podolică...*»

12 : « Aū legat să le dea *Podolia Cameniții...* »

15 : « aū început a bate cetatea cu tunuri, cu cumbarale, dar și *din tôte* vitejaște se bătea... »

3 : « Duca Vodă cu Cantacozini... care viind la scaun găsiră țera cam turburată, o sémă de boiari fugiți în țera *turcescă*, cum mai îndărăt am scris. »

120 : « dînd înseris că vor da Turcilor *Podolia cu Camenețul...* »

123 : « Dacă aū sosit acolo, aū început a bate cetatea cu tunurile și cu baraile, dară și *din cetate* așa de vitejesce se bătea... »

116 : « Duca cu boerii... aū aflat țera cam turburată și o sémă de boeri era fugiți în *Ardel...* »

Erórea este învederată la *Magazin istoric*, pentru că : boerii fugiseră în « țera unгурescă », după cum dovedese înseși cuvintele cronicei : « cum mai îndărăt am scris », adică pre la Hațeg (*Magaz. ist. I 379*), pe când despre vre-unii boeri fugiți « în țera turcescă » nu e nici o vorbă.

Fragmentul cronicei muntenești despre Grigorie Ghica, pe care *Cronica anonimă moldavă*, după cum am mai spus, o copiază *ad-literam*, ne permite a mai semnala încă o eróre strecurată în publicarea cronicei lui Constantin Căpitanul de redactorii *Magazinului* :

Magaz. I, 344 : « Așa fără veste cu toții 'i aū lovit la vremea prânđului, ședînd Kemin Ianoș la masă și fiind oștile răsépite și pe la o *cetate...* »

Letopis. ed. Cogăln. III, 137 : « 'i-aū lovit fără de veste în vremea prânđului, ședînd Kemeni Janăș la masă și fiind oștile răsépite pre la otace. . »

§ 7.

Despre *Cronica inedită a lui Stefan Logofătul din Trompeta Carpaților* și cele două volume publicate de d. G. Ioanide, lăsăm péna autorisată a d-lui Cogălniceanu să vorbescă :

« Cronica calificată de *cronică inedită scrisă de un logofăt Stefan*, și care se publică în « Trompeta Carpaților », nu este decăt o copiare fórte modernă a cronicelor lui Neculai Costin și a lui Radu Grecénu, a căria singurul merit este că, după ce reproduce o pagină din manuscrisul moldovén, apoi prescrie o altă pagină din manuscrisul muntén, și așa coprinde analele ambelor țeri. În anul 1858, adică *șese ani* după publicarea cronicelor complete ale Moldaviei și *dece ani* după publicarea în *Magazinul Istoric* a cronicelor lui Radu Grecénu și a lui Radu Popescu, domnul George Ioanide, *chiar în Bucuresci*, a publicat două volume calificate de *Istoria Moldo-Română*, și dându-le ca *reproducțiunî a nisce manuscrise vechi*, cele despre Moldavia găsite în monastirile Cozia și Șerbănesci, și cele despre Valachia ca aflate în orașul Kișineu de « Ierodiaco-

nul Daniil» când se afla acolo în surghiun cu Mitropolitul Gregore. Și domnul librar Ioanide afirmă încă, că marea descoperire din mănăstirile Cozia și Șerbănești s'a făcut de un eminent profesore de istorie din gimnasiul Sântului Sava! Hei bine, în fapt volumele publicate de d. Ioanide nu sînt decît reproducțiunea unor copie moderne ale cronicelor lui Niculaï Costin, Radu Grecenu și Radu Popescu, publicate cu dece ani mai 'nainte, cea întăi cronică de mine, între Letopisețile Moldovei, și cele două din urmă în Magazinul Istoric al lui N. Bălcescu. Singurul lucru nou ce conțin acele volume este *fragmentul despre începutul Românilor*, pe care d. Hasdeu îl atribue Moldovenului Nicolae Milescu». ¹

Tot ce vom adăogi la dișele d-sale, este că publicarea acestor cronice nu ar fi fost de prisos, căci deși unele din ele se află deja scose la lumină, dar fiind după alte codici, diferențele sînt pré însemnate și critica pôte trage mari folose din comparațiune. Afară de acestea, cronica lui Stefan Logofătul se pôte socoti pân'la un punct ca o compilațiune a sa proprie. Eróra cea mare însă ce găsim noi, și pe care nu ni-o putem îndestul explica, este neglijința fără exemplu cu care s'a citit și s'a imprimat aceste manuscrite, pentru a nu mai vorbi de absoluta nesocotința a regulilor ordinare ce reclamă o edițiune științifică.

Nu este pagină în edițiunea d-lui Ioanid, nu este rând în cronica din *Trompeta Carpaților*, care să nu fie încărcate cu așa erori ce vădesc de departe desăvârșita lipsă de prieteșug cu vechile manuscrite și cu d'ale științei, a acelor ce și-a luat sarcina să publice cronice, și încă în secolul de adî!...

Nimeni nu ne va contradice, că nu e destul a sci nemțesece pentru a publica pe Otfrid sau Dreptul Comunal German din al 13-lea secol. Tot asemenea nu e destul a sci numai românesce pentru a edita și analele române! Se cere mai întăi: cunoscințe paleografice, familiarizarea cu limba vechiă română din tôte părțile, cu regulile critice, cu studiul istoriei popórelor vecine cu cari Români ai fost în contact, și alte multe...

În lipsa acestora, orî-ce mirare încetéză, când în edițiunile de cari ne ocupăm ne întămpină erori ca cele următore:

Pe prima pagină a *Istoriei Moldo-României* citim:

(¹) Prefața la *Cronicele României*, în *Columna lui Traian*, 1872, p. 272 notă.

«Empedocles, Epicur, Dimocrit, *Diogenes, Lebertanus, Zenon...* și alți greci, *alegându-se pe mari mințile sele...*»

Ecă însă același pasagiū cum se citește de d. Cogălnicenu (*Letop. I 41*):

«Empidocle, Epicur, Democrit, *Diogen Laertanul, Zeno...* lăsându-se pré mari mințile sele.»

De asemenea p. 108—113 ed. Ioanide ¹: *Malborn* (în loc de Marienburg); *Keranzeani, Karanțeni* (Sarakineni); *Logobadna* (Longobardia); *Krăia* (Krake); *Vapold* (Vopoltă); *fôrte* (cu frică); *sfîntoși* (sănătoși); *atâta* (tôte); *Rogevin* (Ragivel); *Celestin* (Kalestin); *Ministru* (mistru); *Ostocarpen* (Otto Carpen); *Iflantieș* (Liflandei); *a murit îngropat* (a murit); *drept acel pămînt* (dintr'acel pomet);—p. 116 : *obaște* (o bașcă); *de stejar* (de strajă); *planu* (plén);—p. 158 : *Tecelski* (Tincenski); *Marovic* (Maraviț); *Prahnițiski* (Brohoțki); târgul *Terebul* (târgul Trebul); *Krasiniki* (Krasinski) etc.

P. 191 ed. Ioanid : «*Pristăvitu-s'aŭ Șarpe Poot* de frica lui Stefan Vodă, în țera leșescă.»

P. 192 : «Ci pururea tinerii se plécă și cred cuvintele cele rele, *à pohiti biruitorilor.*»

P. 222 : «Acesta (Despot Eraclit).. avënd și viață între *soții.*»

154 ed. Cogăln.: «*aŭ pribegit Șerpe Postelnicul* în țera leșescă de frica lui Stefan Vodă.»

154 : «Ce pururea tinerii se plécă și cred cuvintele cele rele a *pohlibuitorilor.*»

178 : «Acesta... avënd și viață între *Soțini*»

Nu mai notăm erorile de punctuațiune, cari fac frazele adesea cu totul neînțeligibile.

Cât de periculoasă însă este pentru un istoric utilizarea unor cronice publicate *à la d. Joanid*, pôte servi următorul exemplu :

Pe pag. 127 (I ed. Joanid) sub titlu : *Domnia lui Alexandru Vodă 6959*, citim astfel :

«Minciol logofătul, și Costea, și Andreiaș și alți mulți așa đic de Bogdan-Vodă, să nu-i fiă fost fecior de cununiă lui Alexandru-Vodă ci copil.»

Deschideți acum t. I. p. 113 din *Letopisețile Moldovei* ed. Cogălnicenu, și veți afla sub același titlu : *Domnia lui Alexandru Vodă*, la aceeași cronică a lui Urechia :

«Domnind Alexandru Vodă țera, s'aŭ sculat asupra lui fiu-seŭ Bogdan Vodă, în anul 6962 August în 22, și s'aŭ lovit cu tată-seŭ Alexandru Vodă la Tămășeni aprópe de târgul Romanului, și după multă ne-

(¹) Cuvintele în parentesi sint corespundătoarele din *Letopiseț I*, și sint mai corecte.

voință au biruit Bogdan-Vodă pre Alexandru Vodă. Și multă mörte s'au făcut în óstea lui Alexandru Vodă, și într'acel rësboiü au perit ómenî de frunte *Onciul logofätul cel mare, și Coste, și Andronic și alții. Însă multü dic că n'au fost Bogdan Vodă fecior cu cununiä, ce copil lui Alexandru Vodă.*»

Nu este posibil a se închipui o *estropiare* mai grozavă!

Publicațiunea *Croniceî inedite a lui Stefan Logofätul* însă, așa cum o făcu *Trompetta Carpaților*, rămăne fără precedent în annalistica română; aci erorile nu se mai pot numëra, nici deosebi; copiatorii manuscriptului, lucrătorii dela tipografia, corectorii ñiarului, fie-care la rindul seü, se siliră a da cât se póte un text mai pocit, mai pestriț și mai fără cale, boțezat cu numele de *Cronică inedită!* Nu este *minunätiä* pe lume în sprijinul căria să nu poți invoca autoritatea cronicëi lui Stefan Logofätul, așa cum se citește în *Trompetta!* Voiți un Episcop în scaunul Episcopal de Roman în vîrstă nici mai mare nici mai mic decăt de *patru-spre-dece* ani, deschideți marele foliant al *Trompettei* No. 989 din 1871, pag. I, și veți afla :

«In ñilele acestui domn (Alexandru Lăpușnénu) prestăvitu-s'a *Macerie* (în loc de Macarie) episcop de Roman ziditorul și începătorul monastirit Reskii, carele a fost episcop Romanului ani 27, și cu cinste l'au îngropat în Monastirea Reșka, érá în locul lui fu sântiit Anastasie, *hom vrednic intru slujba păstoriei séle ca de 14 ani*; a fost episcop și pe urmă și Mitropolit...»

Pe când la Letopiseț. I ed. Cogăln. p. 77 se citește : «și în locul lui s'au sfințit pre Anastasie, om destofnic a priimire slujba păstoriei séle, carele 14 ani mai apoi au fost și Mitropolit.

Tot în cronica *Trompettei Carpaților* veți găsi : «așele cotului» în loc de «așele cortului»; «atunci s'a întins crăiasa Isabela» în loc de «s'a întors crăiasa Isabela»; «*Hvalenoka mare*» în loc de «*Hvalensco more*»; anul 7006 în loc de 7065; 1526 în loc de 1557; «o mie de ómenî» în loc de : «10,000», «22 mi» în loc de «300 mi»; «*povëță nebiruită*» în loc de : «pavëza nebiruirei»; «*Beordul Kievului*» în loc de : «*Voevodul Kievului*»; «*pristăvitu-s'a Paisie Archimandritul și guvernul* (în loc de *equimenul*) Monăstirii Putnei»; «pre învățătura *latină* seü lui Stefan Vodă, trămis'au» în loc de : «pe învățătura *tátâne-seü* lui Stefan Vodă, trimis'au»; «și i-a ñis să fie *post în casă*» în loc de : «și i-au ñis să fie *Postelnic* în casă» etc. etc.

§ 8.

Modul și neglijința cu care cea mai mare parte din analele române s'au publicat face dar peste puțină utilizarea lor, și necesitatea unei edițiuni critice devine imperioasă. Acesta este primul și cel mai temeinic pas de făcut, pentru că ast-fel numai a început știința istoriei la toate popoarele. Până ce *isvórele* nu s'au cules, comparat, critic studiat și scos la lumină, literatura istorică, orî-cât de bogată, totuși era productul musei poetice, al fantasiei : istoria nu se născuse. E destul a compara, de exemplu, așa numita istoria a Rusiei scrisă de un Levesque, Leclerc, Voltaire, — unde numai s'globia imaginațiune domnesce ca suverană, iar cronicile și documentele sînt lăsate la o parte — cu Istoria Rusiei ășită din pînă unu Karamsin și Soloviev !

De aceia pretutindenî Societățile Academice publică de ăcimî de ani annalele și documentele, după toate prescripțiunile științei moderne, cu toate jertfele și îngrijirea, dănd chiar edițiuni fotolitografice după monumentele lor istorice. La noi un singur bărbat și-a închinat veghiările și activitatea sa acestei lucrări : culegerea cronicelor și editarea lor ; dar silințele sale trebuiesc secundate de cei cari dispun de mai multe mijloce : de guvernul român, pentru a cumpăra manuscriptele și documentele istorice ce se află în țeră pe la particulari, aruncate, desprețuite și expuse peiriî, cum și cele de prin bibliotecile publice și private ale Rusiei, Transilvaniei, Ungariei etc. ; asemenea de *Societatea Academică*, care ar trebui să ăea asupra-și sarcina unei editări critice a annalelor, așa cum s'a făcut și se face aîuri pentru autorii clasici, greci și latini, și pentru isvórele istorice în genere.

Orî-cine ar lua pe viitor această sarcină, va trebui :

1°. Să adune toate codicile unui manuscript ; să dea fie-căruia câte o numire ; să le claseze apoi după : *vîrstă*, *patriă* și *gradul de credință* ; să deosebescă textul original de acea-ce s'a *adăogit*, *interpolat*, *falsificat* sau *cu totul schimbat*. Pentru acesta va trebui să colaționeze cuvînt cu cuvînt toate *codicile*, iar nu superficial, nu într'o singură parte numai ; să noteze cele mai mici deosebiri, de ortografiă și de punctuațiune chiar ; căci deși *istoria* printr'acesta nu căștigă, dar se interesă filologia, și — ce e mai mult — gruparea astor mici diferințe dă conclusiuni asupra vechimiî și valoriî interne a copiilor.

2°. Să se descrie detaliat fie-care codice : format, felul scrierii, materialul; unde începe manuscriptul și unde se finesece; este copiat de o singură saū de mai multe mânî; când și de cine e scris; unde se află și cine l'a posedat. Pentru codicile în cari nu se notéză timpul copiării lor, rămân alte mijlóce spre a se determina acésta, și anume : gruparea felurilor de scrieri în ordine cronologică, care s'ar puté cu înlesnire face, căci din secolul XIV pînă ađi avem neîntrerupt documente. Fiind-că însă la noi nu s'a cugetat încă la paleografie, s'ar puté avé recurs la lucrările analóge ale Rusiei, care are grupat alfabetul slavonic în ordine cronologică după fie-care țéră și secol. ¹

3°. Să se dividă fie-ce cronică în : cărți, capitole, paragrafe etc., notându-se la margine în susul fie-cărei pagine : anul evenimentelor;

4°. Să se imprime cu un respect filial textul cronicelor, păstrându-se limba în care au fost scrise, chîiar ortografia; și dacă se corig erorile evidente de copiat, — acésta să nu se facă *tacit*, ci în note;

5°. Să se arate anume : cutare pasagiū, cutare cuvînt, chîiar cutare virgulă saū punct une-orî, în câte și în cari codici se află, în câte și în cari nu se află, deosebindu-se cea-ce aparține contextului de cea-ce trebuie a se trece la registrul variantelor;

6°. Să se noteze tóte variantele, fără deosebire;

7°. Să se dea probe litografiate după fie-care manuscript; în fine

8°. Să se țină sémă de tóte regulele criticei, nimic înaintându-se care să nu fie justificat, pentru că 'n regatul adevărului nu există nici o autoritate, totul trebuind a fi supus la *îndoélă, cercetare, dovadă*.

Numai ast-fel socotim noi că am puté avé prețioasele rămășițe ale culturii și vieței nóstre naționale, curate, sigure, în forma lor originală...

Praga, ¹²/₂₄ August 1876.

Gr. G. Tocilescu.

(1) De exemplu : vedî tabl. VII și VIII din *Specimina Palaeographica Codicum Graecorum et Slavonicorum Bibliothecae Mosquensis Synodalis*, edidit Sabas, episcopus, Moseva 1863, unde se află alfabetul slavonic Cirilic din XI—XVII secol.

DOCUMENTE INEDITE

DIN BIBLIOTECA AMBROSIANĂ DELA MILAN, RELATIVE LA
VICTORIA LUÎ STEFAN CEL MARE DELA RACOVA

1475

COMUNICATE DE C. ESARCU

I

SUCÉVA, 1475, IANUARIŪ 25.

Traducerea italiană a cerculării Domnului moldovenesc Stefan către toți principii creștini, anunțându-le victoria sa «grație spadei și lui Dumneșeu» asupra a 120,000 Turci sub conducerea beglerbeiului Soliman-pașă, pe cari «î-a căleat sub picioare», și rugându-i de a-i veni în ajutor «pe uscat și pe mare» contra unei noue invasiuni în Moldova, pe care sultanul o prepară pentru luna lui mai, căci «Moldova este porța creștinătății».

In cutia : *Sezione storica-militare-guerre-Turchia*. Publicăm aci față 'n față două traduceri italiene diferite ale cerculării, ambele chiar din epoca lui Stefan cel Mare, dar foarte incureate, pline de erori și având chiar lacune. Originalul se pare a fi fost scris slavonesc, limba oficială de atunci a Românilor.

Copia de una lectera manda el capitano generale del re d'Ungaria et del Valacho chiamato Stefano Voiuoda alli principi de cristianità notificandoli la rocta à dato al Turcho.

Serenissimi et m^{ci}. Insieme unde noi a tucta Cristianità in qualuncho locho questa nostra presente lectera devenirà Noi Stefano voiuoda per dio gratia duca de terra moldauiese cum humana salutatione con dexiderio a tucti boni per li beni delle patrie alle vostre dignità come l'infidèle Imperatore turcho a molti tempi è stato et è destrugitor della Cristianità et omgni dì pensa per qual forma el possa

Ala corona de Ungaria e a tutte le terre, a chi vegnara presenta questa littera. Salutem. Nuy Stephano Vaivoda dei gracia signior dela Molda : amigevelmente ve ho a dir attuti amigevelmente, et cum obediencia cum tuti contenti, et attuti quelli che scrivo, vorà intender la vostra dignita, come lo Imperador infedel de turchi e za grande tempo he destrutor, et desfator de tuta la Christianita, et ogni dì pen-

socto subiugarla. Inpertanto notificamo alle vostre dignità come circha la festa della epyphania proxima passata mise il nominato Turcho sopra di noi un suo grande exercito de quantità de cento vintimilia con dicto exercito mise per suo primo Capitano Sulaman bassà, el secondo Capitano Belicerbizi con tucti suoi carriagi Cesaro con tucta Romania et anco lo signor della montagna con tucta sua possanza Insibeche et Alibeche et Schal darbeche dorazi Baltirubedj Serefabeeche el signore Sulagi Chafarabeche Ceribeche figliolo de Isacherasache con tucta la sua forza et questi erano li grandi Capitani con li suoi exerciti et Noj audendo se armammo tucti et andammo contro di loro con l'aiutorio de dio onipotente noi verso delli Inimici della Cristianità, vennemmo loro, et socto li nostri piedi li mectemmo et tucti li mectemmo a taglio della spada et della qual cosa dio ne sia laudato; de po questo lo infidele Turcho questa cosa odendo, ci vole reparare con la sua testa et con lo suo pensiero del mese di magio sopra di noj volendo havere questa porta della cristianità la quale è nel nostro regno, della qual cosa Idio l'à guardata. Se questa porta se fosse perduta fino emo harria conturbata tucta cristianità et pertanto ado-

sando de desfar et sottometer tuta la christianità. Eperhò nui ve femo assaver a tute le vostre dignità, comi el di dela Epifania passata el sopraditto turcho cum grande exercito ha mandà sopra de nuy nel nostro paieze cum numero de cento et vintimillia homeni dei qualli era suo principal capitano Suliman Bassà vegelerevagi et cum lui tuta la soa corte del sopradetto turcho, et tute le zente de la Romania, et hel signor maritanorum cum tuta la sua possanza Asanbech, Allibeche, Scandarbech, Granabeche, et Ochubeche, Valti Vulbeche Serefabeeche signor de Soffio, Cusenrabeche, Paierbeche et el fiollo de Isach Bassa, cum tuto el popullo de Sangzerisbeche, et tutti questi sopradicti sono tuti i principal del campo, et cussi havemo inteso et visti, et nui cum la deffensione de la man cum la spada, et con lo adiuto de meser dominedio le havemo superchiadi et cum li piedi zappadi, et le nostre spade se anno passudo de loro. Et per queste talle cosse sia reingraziado messer dominedio; et dapoì che questo infidelle Imperador turcho ha sentito questa rotta, el se mette in ordine lui in persona cum tuta la soa possanza, et volle nel mexe de mazo proximo vegnir sopra de nuy, et se pensa de vegnir a tuor el nostro

mandamo alle amicitie vostre come tucti ve debiate presto sopra el nemicho della cristianità Inperò che è tempo perchè el dicto Turcho ad ongni parte ha molti aversarij li quali con armata mano contra de luj procederarino et noi da questa parte promectemo sopra la nostra fede cristiana col nostro collo per fino alla morte stare et pugnare per la cristianità et a questo modo voi faccendo de l'altra parte per terra et per mare in modo che a questa volta con l'aiutorio de dio omnipotente hauemo tagliata la sua dextra, adunque non vogliate tardare.

Data in Saconia in dì della conversione di san paulo del mese de gennaro a dì 25 nel 1475.

paiexe ch'è la porta de tuti i christiani, la qualle porta he questo nostro paiexe che dio ne guardi tuta la christianita sel guadagna questa porta, che dio ne guardi, tuta la christianita sara in gran tribullatione. Et perhò nui pregemmo la vostra carita che li vostri capitaniij prestamente contra li inimixi de la christianita ne sia in adiuto, et adesso he el tempo, perche el turcho ha gran contrasti et in piu parte è hassai daffar nele parte che li homeni cum la deffensione de la man cum la spada li sta contra, non ha sua opinione, et nuy da la nostra parte promettemo per lo nostro Imperial sacramento cum la nostra vita et fino ala morte deffender, et combatter per la fede christiana. El simile dove ffar anehora voy et per mare et per terra, perche adesso nui havemo per opinione cum lo adiutorio de dio che nuy li havemo rotta et tolta la ala dextra, et perhò voliati esser volenterossi et presti. Datum a Sonzonia el di de san Pollo adi 25 zenaro anno domini 1475.

Stephano Vaivoda signior del paiexe de la Molda.

II

TURDA, 1475, IANUARIÛ 23.

Un anonim din Transilvania comunică regelui Mateiû Corvin detaliile invasiunii Turcilor în Moldova în număr de 100,000 ostași și 20 mii țerani din Bulgaria cu securi, meniți pentru curățarea drumurilor și asediul cetăților, contra că-

rora eșind Ștefan-vodă cu 50,000 Moldoveni și 1800 Unguri, de 'ntăiu a ars tôte în calea Turcilor, pentru a'i lipsi de provisiuni, ba încă a mai surprins și pe cele ce le veniaă din Muntenia, apoi apucându-î într'o vale îngustă, după o luptă de 2 zile î-a înfrânt cu desăvârșire, prinđend pe beglerbeul, pe fiul sultanului și alți căpitani, ér restul Turcilor aă fost sdrobiți de Basarab (Vlad Tepeș),¹ care a năvălit asupra-le dintr'o cetate, unde până atunci el fusese asediat de cătră dînșii, tôte acestea producend o mare veselă în Transilvania.

In cutia : *Sezione storica-militare-guerre-Turchia.*

Novitates de Turcis allate ad Maiestatem Regiam.

Bassa turchorum cum filio imperatoris turchorum ac Alibech et nonnullis Vayvodis sub quorum conductu erant centum milia turcorum et XX-a milia rusticorum cum securibus fossorijs et capisterijs pro viarum explanatione ac obsidione munitionum qui venerant cum eis de Bulgaria intravit Moldaviam, Stephanus autem Vaivoda moldaviensis intelecto adventu turchorum undecumque potuit acquisivit auxilium a Siculis et aliis vicinis locis, ex Valachis autem suis moldaviensibus habuit quasi quinquaginta milia hominum, ex Hungaris armatis mille octingentos quibus congregatis videns quod non posset turcis occurrere in campis retrocessit ad loca forciora, et fecit comburere omnem provinciam, per quam erant venturi turci, ne haberent victualia qui dum aliquibus diebus penuria victualium laborassent et fatigati essent faciebant tamen post se victualia deferre de Transalpina per currus et animalia que non poterant eo tempore sequi. Deputaverunt septem Vayvodas turcorum ad rumpendas indagines pro recipiendis victualibus, non remoti ibi erant Siculi et gentes Stephani Vaivode, quibus ijdem Siculi occurrerunt ad pugnam, et prostraverunt eos in quodam loco arto. Ex alia parte iterum receperunt illa victualia que ducebantur post turchos. Videntes autem quod fortuna eorum prosperaretur in festo sancti Pauli primi heremite, quod erat feria tertia de mane, toti exercitui turcorum, in quadam stricta et lutuosa valle ubi turci propter vallis artum situm non poterant se ad conflictum bene extendere et alas dilatare, occurrerunt ad pugnam, contra quos tertia feria die ac nocte sic suo modo feria quarta usque ad feriam quintam sic fortiter pugnaverunt. Sed non poterant movere exercitum turcorum ex quo erat multitudo magna. Tandem feria quinta die lucescente fortissime in eos prosiluerunt, multos ex eis occidendo sagitis et lanceis, videntes turci non posse resistere, terga verterunt quos Valachi, et Siculi ac Ungari insequentes maxima

(¹) Cf. documentul publicat în *Columna*, p. 377.

strage affecerunt, Bassam turchorum, filium imperatoris et Alibec cum nonnullis Vayvodis turchorum et plurimis turcorum captivando, ex alia parte Bozorad maior qui erat in quodam castro obsessus per turchos videns fugam turchorum de castro prosiluit, et magna dampna turcis fugientibus intulit unde tota fortitudo turchorum dissipata extitit, super qua victoria tota Transilvania nunc in triumpho ducit dies suos, ista deus misericors nunc operatus est per humiles manus hominum in destructione inimicorum cristianorum. Ex Torda feria tertia proxima ante festum conversionis sancti Pauli apostoli anno 1475.

III

BUDA, 1475, FEBRUARIŪ 12.

Leonardo da Oretona cătră Roseto la Ferrara, după ce'i amintesc o altă epistolă, unde descrie strălucita victoriă a domnului moldovenesc Stefan, care—cu o armată compusă în majoritate din țeranî rēu armați—reușise a înfrânge aprōpe 120,000 de Turci, flōrea lor perind în luptă, ér din cei rēmași căđēnd prinși în mânilor Moldovenilor o sēmă de căpitanî atât de bogați, încât propun a se rescum-pēra cu câte 80,000 ducați de cap, ceia-ce Stefan a refusat până se va înțelege cu Ungaria, — adaugă că sultanul se prepară acum în persōnă a începe un nou res-boiū, în care însă va fi bătut și mai rēu, căci atuncî va merge contra lui în persōnă și regele Mateiū Corvin cu elita armatei ungare și cu 50,000 Moldoveni.

In cutia : *Sezione storica-militare-guerre-Turchia.*

1475 adî 13 febraio. In Buda.

Per un altra za fa giorni 14 ve advisai etiam del nostro ben stare, et etiam dela rotta ha havuto el turcho da Christiani, zioe da Stefano Vayvoda signor de Ulachia et da Hungari : tanto che foreno tuti Turchi circa cento et ventimillia, tuti pigliati et tagliati a pezi. Scrivando la cossa com'è passa, saria longo ad scrivere. Ma se stima, che la mazor parte de valenti homini haveva el gran turcho sonno stati in questa rotta morti et prexi; et sapiate che el sono sta pigliati parecchi, che volentera hanno voluto dare et pagare ducati ottanta millia per la loro testa, solamente per una persona. El ditto Vayvoda non l'ha voluto lassare, fin tanto che'l nostro signor Re sera qui. Non se sa quello se fara deli ditti capitanei de turchi. Ala tornata del Re se fara fine deli ditti.

Item sapiate che qui etiam habiamo da novo che el turcho in persona vora venire de qua con persone duxento millia et ben in ordine, et questo

se tiene certamente che verano; ma nui etiam de qui tuto homo sera in ordine et benissimo, et speremo in Dio et in la gloriosa sua madre verzene Maria che ge darano victoria migliore la secunda volta che la prima, perchè in questa prima rotta sonno state poche zente armate la piuy parte sonno stati villani, et el nostro Re etiam non e stato presente. Ma se el gran turcho vignera come se dige in persona, etiam el nostro Re andera in persona et ben in ordine, come lui sa fare, et cum zente assai armata, perche hormai habiamo con tuti pace excepto con turchi guerra, et credo che audirete in questa estade bonissime novitate. Ogni homo comprerà ballestre et schiopefe, et credo che se'l dicto turcho vignera con tanta zente che con lo adiuto de Dio el nostro Re havera etiam tanto quanto che lui, perche tuto el Reame se levera suxo contra el dicto turcho. Solamente el dicto Stefano Vayvoda havera persone cinquanta millia, siche si verranno Hungari et Ulachi, spero in Dio haveranno grandissima victoria. Non altro. Christo da male ze guardi, sempre siamo ai vostri piaceri.

Item vi prego mandate questo ligazo de lettere a Ferrara. Aspectamo el nostro signore Re a meza quarexema.

Vostro servidor Leonardo da Oretona subscripsit.

(a tergo :) Nobili viro domino Romano Roseto factore del signor de Ferrara.

GEORGE CEL VITEAZ

BASMU DIN MUNTENIA

A fost odată ca nici odată.

A fost odată un împărat și o împărătesă. Dece ani a viețuit ei în căsătorie, și nu putură face măcar o sterpătură de copil. În cele de pe urmă împăratul porunci împărătesei soției lui, că dacă într'un an de zile de aci 'nainte nu'i va face un copil, să seie că pâine și sare pe un taler cu dînsul nu va mai mânca.

Dacă auzi așa împărătesa, mult se mâhni în sufletul ei, căci trăiau bine. Se puse și ea dară a cere sfaturile dela vraei și vrăjitori, dela mōșe și descântătoare. Luă tot felul de lécuri. Când într'o noapte, ce vėdu, se spăimēntă. Se făcea că umblă pe o câmpie verde și frumoasă. Pe acolo totă firicelele de erbă erau însoțite, și doă câte doă se încovoiau una către alta și părea că se sărută. Pînă și flutureii umblau tot doī câte doī. Visa, și totuși credea că este aieva ceea ce vedea. Nu se bucură mult de privilegiu cea frumoasă, și étă că un balaur, bala dracului, venia, mare, spre dînsa ca un vărtej. Pasă-mi-te, el gonia o porumbiță; acēta, tremurând ca

varga, fugi în sus, fugi în jos, și vedând că n'are scăpare de vrăjmașa fiară sêlbatecă, se repeđi și se ascunse în sinul împărătesei. Balaurul vedând una ca acêsta, se repeđi și el asupra împărătesei. Dar împărătesa dete un țipet și se desceptă. Îi sârise inima de frică și i tremurau tôte cărnurile. P'aci, p'aci era să și legine. Spuse împăratului pocitania de vis, și rêmase și el înmărmurit de gróză. A doua ți se simți îngreunată, și peste noă luni de ȓile născu un dolofan de copilaș de drăguleț.

Bucuria ce fu la curtea împăratului, este ceva de nespuse. Se hotărîră să boteze pruncul.

Pe atuncî se botezaă copiii într'o fântână sub un munte. Și fiind că de cât-va timp se ivise nisce tálharii pe acel munte, cari pândiaă pe cei ce veniaă să și boteze copiii și i omora, strașnică poruncă dete împăratul ca să pue óste împregiurul fântânei să păđescă și să apere pruncul când va fi să se ivescă tálharii.

Nu se mulțumi cu atât, ci mai porunci împăratul de scrise pe nisce pietre scumpe câte o slovă; după aceea înșiră pietrele și alcătui numele copilului. Acest șir de pietre nestimate îl legă de gâtul copilului.

Ast-fel pregătiți, plecâ împăratul cu împărătesa să și boteze copilul, luând cu dînșii și mai mulți ostași călăreți și înarmați.

Ajungând la pôlele muntelui, le eșiră înainte tálharii, și nici una, nici alta, începură a da virtos. Împăratul trimise pe împărătesa să boteze pruncul, căci el va sta să dea pept cu tálharii, până se va întorce ea. Împărătesă sa supuse poruncei și plecâ. Când să se întorcă dela botez, veni până la un loc; aci stând și ne mai auđind zângănitul armelor și sgomotul luptei, îi dete un fer ars prin inimă. Atuncî ne mai cutezând să mERGă înainte, se întorse înapoi și ascunse copilul după fântână într'un stuf de flori. Pasă-mi-te tálharii resbise óstea împărătescă și o repusese pe dînsa.

Împărătesa plecâ singură la împăratul. Pe drum, când ajunse la locul de luptă, vedu un băltău de sânge și alături o grópă mare unde erau îngropați ómenii împărătesci. Închise ochii să nu vedă acea gróză și porni înainte, când de o dată se pomenesce cu doi tálharii că pun mâna pe dînsa.

După ce le spuse cine este, tálharii o duse la căpitanul lor. Acesta, cum auđi cine este, fără judecată, fără nimic, porunci să o bage într'o peșteră părăsită și să i se dea câte un sfert de pâine și câte o cană de apă pe ȓi, pînă ce s'o prăpădi acolo.

Copilul rêmăsese în stuful de flori. Dumneđeu, purtându i de grije, nu lăsa nimic rEU care să l vateme a se apropia de dînsul.

Prin prEjma locului aceleuia trăia un pustnic într'o vĂgăună de munte. Acel pustnic avea o capră și el după sufletul lui. Ea venia tot-d'a-una, spre a se adăpa, la apele cele limpeđi ale fântânei. Într'una din ȓile, păsCând pe ici pe colea, se apropiă de stuful cu flori. Cum dete de copil, se puse lângă dînsul, începu să l lingă și să și apropie ugerul de gurița copilașului. Acesta cum simți, începu să sugă, și supse pînă ce se sătură bine, și așa dor prinse capra de copil încât o lună de ȓile, nu se depărtă de lângă dînsul.

Călugărul, vedând că nu i mai vine capra, începu s'o caute, și caut'o în sus, caut'o în jos, capra nicăiri. Își luase nădejdea dela dînsa, când într'o ȓi se pome-

nesce cu ea. Pustnicul cum o vădu, începu s'o mângâie : capra-tati, capra-tati, voinđ să puie mâna pe dînsa. Dar ași! unde e pomana aiea ?

Capra țîșt ! în drepta, țîșt ! în stînga, se depărta mereu. Călugărul după dînsa. Dacă vădu că nu pôte pune mâna pe ea, se întorse în chilióra lui, făcu o strachină cu țărițe și începu a se lua pe lîngă dînsa cu binele, tot strigând'o și mîngâind'o : capra-tati, capra-tati. Dar nici așa nu isbîndi; căci capra nici că voia să se uite la strachina lui cu țărițe, ci tot înainte trăgea să se ducă. Pustnicul se luă după dînsa, d'a minune, să vadă unde se duce. Capra nici una, nici alta, merse drept ca pe cîripiă la stuful cu flori, unde era copilul, și se puse lîngă dînsul, dîndu'i să sugă.

Călugărul intră după dînsa, și căn l o vădu, stătu locului, temîndu-se să nu fie vre-o nălucă. Se închină, făcu rugăciunea ca să'l apere Dumnezeu de rele și să piară nălucă d'inaintea lui. Ași! unde? ce nălucă să piară? Căci ceea-ce vedea el, era aieva, un copil frumos ca un îngerăș. După ce se încredință că nu era ceva necurat, ba încă un copil botezat, de milă către omenire, îl luă, îl duse la chilióra lui, și 'l puse în pătucenul său. Capra sări și ea, și se aședă lîngă copilăș. Vădînd astă minune, călugărul o lăsă de'i dete țîță pînă ce se sătură, apoi luă copilul, îl desfășă, îl spelă și'l premeni cu nisce rupturi de haîne de ale sale. El citi mărgелеle dela gătul copilului, și află că se numesce George și că este fecior de împărat.

După ce se mai mări, călugărul îl învătă să citescă și să scrie. Plânse George și călugărul, cînd muri capra, de nu li se svîntă lacrămile dela ochi, multă vreme. O îngropară ca pe ómeni. George se tîngui mai cu foc de pierderea ei. El sciea bine că nu'l făcuse capra, dar o cinstia ca pe o mamă, ca pre una ce'l hrănise și'l crescuse.

Nu trecu multă vreme, și étă că muri și călugărul. Îl îngropă George și pe acesta, cu tótă cinstea cuvenită. Apoi, după ce mai plânse și se mai tîngui o tónă, se hotărî să éșă la lume; căci nu'i mai plăceaú locurile acelea, unde murise mă-sa și părintele său cel duhovnicesc.

Apucă și el pe cărarea ce o vădu mai aprópe, și se lăsă pe dînsa a'l scóte orî unde va voi ea, după ce și inchelbară un rînd de haîne grosolane, alcătuite din niște piei de vulpe ce găsi în podul chiliórei.

Merse ce merse pe acea potecă, pînă ce vădu că copacii încep a se rări, apoi se coboră în niște cîmpii cu fel de fel de burueni. Mai merse o bucată de loc și intră într'o cetate.

Se ameti și se fistici, cînd se vădu incongiurat de o mulțime de lume, și 'l asurdise larma ce se făcea în acel oraș. Mergea, și nici el nu sciea unde se duce. După ce și veni în simțiri din ameteală, își ținu firea, și luându'si inima în dinți, începu a umbla uítîndu-se prin tóte prăvăliile și mirándu-se de tóte celea ce vedea. Se ținea lumea după dînsul ca după urs. Pasă-mi-te unde era îmbrăcat ca neómenii. Dacă colindă o mare parte din oraș, ajunse la o ferăriă, și acolo vădînd săbiú și busdugane, intră și ceru să'i dea și lui o sabiă și un busdugan.

— Alege-ți de care poftesci, îi respunse negustorul.

După ce alese un săbioiū că de abia ómenii cei-l'altí ilū ținea în mână și un busdugan năprasnic, voi să plece.

— Plătesce întâiū, băețaș, și apoi să pleci.

— Ce va să ȋică aceea să plătesc? întrebă dînsul.

— Écă să ne tocmim, și să'mí dai baniū cu cât ne-om învoi.

— Ce este aceea bani? mai întrebă el.

Negustorul vęđlęnd că are a face cu ursul din pădure, îi deschise capul și'l făcu să pricępă cum merg lucrurile prin orașe.

Se miră George de o cam dată de tóte nagodele ce'í tot povestía negustorul; apoi daca vęđu că n'are încotro, ceru să slujescă ferarului pentru sabiă și busdugan.

Se învoiră decí, ca pentru aceste lucruri să slujescă un an, și așa se băgá ucenic.

Iscusița lui George ajunsese de poveste: unde alții nu puteau face unele lucruri de ferăriă nici în trei ani, el într'o jumătate de an lucra ca o calfă veche. Barosul cel mare pe carele nici trei ómení nu'l puteau ridica, el se juca cu dînsul. Și toți se temeau de el.

Daca își împlini anul, se mai băgá pe un an, ca să'í dea fer și cărbuni să'și facă el o sabiă și un busdugan, după pofta inimii sale. Împlinindu-se și acest an, stăpánul porunci să'í dea fer și cărbuni. Calfa cea mai mare, temęndu-se să nu'í iea locul, îi pusese gând reū și căuta cum să facă să'l prăpădescă.

Íi spuse decí, că fer este destul, dară că nu sînt de ajuns cărbuni, și că să se ducă la pădurea négră să'și facă, căci de acolo aduc și ei. Acésta nu era adevărat. Acolo la pădurea négră se iscodise o scorpiă care omora pe orí-cine mergea în acea pădure, și de aceea il trimetea pre dînsul acolo, ca să se prăpădescă.

George nu scia de unele ca acestea. El era cu inima curată și fără fătárniciă. Íși alese din prăvălia stăpánului sęu o sabiă remasă dela Novaci, pe care o păstra în prăvăliă ca pe móște, luă niște burdușe mari pentru cărbuni făcute din doă piei de bivol, și plecá să'și facă cărbuni în pădurea négră. Merse ce merse și, ajungęnd la un sat, întrebá că încotro se află pădurea négră. Cum auđiră sátenii, începurá a'și face cruce și a'și scuipa în sîn de frică. Apoi îi spusera tótá șiretenia cu scorpia.

George le tăiă cuvîntul și le ȋise:

— Dacă nu voiți a'mí spune, încetați cu ast-fel de parascovenii ce n'aū sémán.

Oamenii dacá il vęđurá atát de înțestat, îi arátară drumul și'l lăsară să se ducă unde il va duce orînda lui.

Ajungęnd la pădure, tăiă cu sabia o mare mulțime de copaci, din cari făcu o grămadă de nu'í putea da de sémă, și 'í dete foc.

Stând pe lângă foc, simți că un óre-care lucru, un fel de sorbitură il trágea și il tot mișca din loc; se întorse; când, ce să veđi? unde venia, mare vericule, asupra lui nábádăioșa de scorpiă, și tot sugea vásdubul, ca să tragă într'insa și pe bietul George. Acesta cum vęđu ce plăcintă i se pregătesce, înfipse sabia în pămînt, se propti într'insa și remase neclintit. Ast-fel așteptá el și priveghea să vadă ce are să i se întimple. Scorpia cum veni, dete cu códa și risipi focul, apoi se repeđi asupra lui George ca să 'l sórbă pre el. Voinicuțul de George, unde smuci o-

dată sabia din pământ, și mai iute decât fulgerul o aduse și tăia în două scorpia.

Apoi se luă după dînsa, care fugea către scorbora în care viețuia, și ajungînd-o îi tăia capul. Atîta sânge mohorît curse din spurecăciunea de scorpia încât se alcătui o baltă.

Când era să se întorcă într'ale sale, de odată auzi un graiu dulce care îi vorbea și îi dicea pre nume.

Când se uită, ce să vedă? o păsărică drăgălică și frumușică sta pre o ramură și îi dicea :

— Georgiță cel vitez, spre mulțumire că mi-ai scăpat pe ai mei dela peirea acesteia scorpia necurate, care în toți ani îmi sorbea puii, te sfătuiesc să te scaldîi în sângele acesteia fiare blestemată, și nici un rău nu se va mai atinge de tine în totă viața ta, și să nu mai ai frică de nimeni, afară de Dumne-deu.

Voinicul de George făcu precum îl învăță păsărica; când eși din scaldătore, păsărica vedu pe spinarea lui George lipită o frunză de copaciu și îi dise :

— George, ți-a mai ramas un locșor pe trupul teu supus la metehne; dară, de te vei pădi bine, habar să n'ăibî.

Apoi Voinicul punînd capul scorpiei într'un burduf, și în cel alt cărbunii ce făcuse, se întorse la prăvălia stăpînului se, își luă ferul pentru care muncise un an și se puse a-și făuri o sabia și un busdugan. După ce le isprăvi, își încercă sabia dînd cu dînsa într'un drug de fer, și se rupse în două; o lepadă, și luînd busduganul îl aruncă în slava cerului, și când cădu jos se turti; îl lepedă și pe acesta.

Acum ce să facă? Sta în loc și fluera a pagubă. Tot gîndiindu-se, își aduse aminte a fi vedut în codrul unde a crescut el, un fer gros înfipt în pământ. Se duse toemai acolo. Când se apucă să-l scotă, ce să vedă? ferul nu era înfipt, ci o vînă din munți. Se apucă de el, îl trase, îl smuci, îl resuci, pînă ce rupînd vîna, o smulse și o luă la spinare ca un voinic ce era, se întorse la prăvălia și isbuti a-și face o sabia și un busdugan cari să-i fie tovarăși nedespărțiți.

După aceea se duse cu tovarășii se la fîntâna botezului și le boteză, punînd sabiei numele *Balmut ajutătorul me*, și busduganului *Omoritorul vrăjmașilor me*; apoi se întorse érași la prăvălia, ca să și iea dioa bună, fiind că voia să plece să și caute părinții.

Când se întorse la prăvălia găsi pe toți morți bușteni. Pasă-mi-te ei, în lipsa lui, căutară în burduful se, și dete peste capul scorpiei. Căți o vedură, toți muriră. Daca vedu așa, îi păru rău; dară n'avu ce face.

Eși pe pörtă afară și plecă. Pe drum se întalni cu un ucenic, carele nu fusese acolo când călfle umblase în burduful lui George. Acesta cum îl vedu, se duse la dînsul să și iea dioa bună.

— Da unde te duci, nene George?

— Iaca, unde oiu vedé cu ochii și mă va lumina Dumne-deu.

— Ia-mé și pe mine cu d-ta, nea George, — se rugă ucenicul.

— Lasă-mé în pace, că n'am eu singur unde să mi plec capul, dară mi-te să mi iaú și licheaou după mine!

Plecând George și mergând singur singurel, se abătu într'un colnic să facă un popas, când etă și băiatul cu care ucenicise că vine și se aședă lângă dînsul. Pa-să-mi-te, se luase după el și cât colea, îl urmări pînă îl ajunse.

— Dară asta mă? îi dîse George.

— Etă-mă și eū, respunse ucenicul. Ce? daca n'ai vrut să mă ieī, socotesci că eū n'am putut să mă țiu de dumnéta?

După ce rise nițel George, și făcendu-i-se milă de dragostea ce'i arăta băiatul, se înduplecă să'l iea, dicendu'ī :

— Daca este așa, tovarăș să'mi fii.

Apoi lungi pasul la drum, și aīde, aīde, trei ȃile și trei nopți merșeră pînă ajunse la o pădure mare. Acolo stătură să se mai odihnesci și să și imbuce câte ceva. Pe cānd sta ei acolo, auđiră o guițatură de porc, și tot-d'odată și vedură un porc mistreț mare fugind și un vīnător alergānd după dînsul cālare, după care se luase un alt porc și mai nāprasnic. Vēnătorul întinse arcul, și cānd sburā sāgēta, prāvāli fiara sēlbatecā, din gura cāreia gālgāia sāngele ca dintr'o sacā.

Atunci și fiara dela urmā, unde se repeđi o datā și dintr'o sāriturā fu lāngā calul de vēnător, cārui îi și vērsā mațele, sfāșiindu'ī burta cu colții lui cei gro-zavī. Vēnătorul cāđu morman după cal, și pe cānd porcul cel mistreț umbla să'l facā micī bucățī, George cel voīnic sārī de acolo de unde era și mai iute decēt gāndul fu lāngā vīnătorul cel nenrocit, cu sabia golā în mână. Dintr'o loviturā făcu în doā spurcata fiarā.

În mai puțin de o clipā de ochiū, venirā și cei-lalți tovarășī ai vēnătorului, cari remaserā înmārmuriți de grōzā pentru cele ce erau sē se întimple.

Acești omenī erau din împērāția tātāne-seū. Ei cu toții mulțumirā lui George pentru isbāvirea domnului lor. Apoi se puserā la masā și traserā un kef de să se ducā pomina, de bucurā. Și fiind cā era cald, se desbrācarā de haīnele de pe d'asupra, rēmāind mai ușorī. Atunci unul din mesenī zārī mārgelele dela gātul lui George. Se dete pe lāngā dînsul binisor, îi citi numele și'l cunoscū.

Spuind și celor-l'alți minunea Dumneđeescā, cum se descoperi împēratul lor, vēnătorul cel cu pricina veni lāngā dînsul și-ī dîse :

— Mulți anī să trāesci dōmne și al nostru stāpānitor! Și să seī cā împēratul locului acestuia a reposat în Domnul, și eū, sluga nevrednicā a domnului meū, îi țin locul pānā se va gāsi moștenitorul seū cel perđut dela botez. Adunarea bātrānilor m'a însārcinat cu acēsta. Acum mulțumesc Domnului pentru cele ce mi s'au întāmplat, cā mi te trimise Dumneđeu de mē scāpași dela mōrte, cāci cunoscūi în tine pe fiul acelui bun împērāt care ne-a cārmuit omenescē atāta mare de anī.

George, care cāscase gura și bleođise ochiī la cele ce spunea vēnătorul, dîse :

— Dară de unde seīți voi, omenī bunī, cā eū sīnt fiul împērātului despre care imī vorbiți?

— Mārgelele dela gātul teū ne-au spus. Sā fie lādat numele Domnului cā am dat peste tine, și de ađi înainte tu sā ne cārmuesci.

Toți mesenīi se seularā și i se închinārā lui cā la un împērāt.

George plecă cu dînsii și cu băetul cu care ucenicise el, și se duse la palaturile împărăției.

Sfară se dete în țără de această fericită întămplare. Și alerga poporimea din tóte părțile, cu mic cu mare, să vedă pre acela carele mort a fost și a înviat, perdut și s'a aflat, lăudând numele Domnului.

Eară dacă s'a așdat George în scaunul tătănă-său, începu a pune lucrurile la cale, cum să mērgă bine trebile.

Băetul cu care ucenicise George ajunse să fie mâna dréptă a împăratului, atât se ciopli și se iscusi peste puțină vreme.

Cercetând noul împărat în drépta și în stînga, de cum s'a întîmplat perderea lui, află șiretenia pricinei din fir până în ață, cum adică s'a bătut tată-său cu tálharii, cum aceștia i-au înfrént óstea și cum împăratul cu ai seí, dând dosul, n'a mai știut nimic nici despre dînsul, nici despre mama sa, și cum împăratul a fost coprins de mǎhnire și de obidă pînă la mórtea sa, și cum a murit nemăngăiat ne mai aflând nimica despre dînsii.

Atunci el alcătui o cétă de ómeni tot unul și unul, și porni la fântána botezului ca să sterpescă codrul de acei tálhari. Dară până una, alta, ca să nu i se întimple ceva reu mă-seí, socoti mai nemerit să poftescă pe căpitanul tálharilor printr'o scrisóre, ca să dea drumul împărătesei.

Și scrisa carte. Eără dacă vedu că óștenii lui se cam codesc, primi cererea băetului cu care ucenicise el, și'l trimise.

Acesta dacă plecă, ajungēnd în codrul unde era fântána botezului se pomeni înconjurat de doi-spre-dece haiduci, cari și puseră mâna pe dînsul. Aceștia chibșuiaú cu ce mórte să'l omóre; dară după ce auđiră că merge cu carte la căpitanul lor, il duseră la dînsul și așteptară să vedă ce le poruncește el.

Căpitanul rise, după ce citi scrisóra. Șiserise și el carte, în care dicea împăratului că dacă îi e voiasă mai fie cu viață, să stea locului, eără dacă i s'a urit a mai trăi, să vie să se bată cu el, că 'l așteptă; și mă-seí nu'i va da drumul până nu se va istovi de tot în închisóra unde este băgată. Această ósindă, dicea el, că i se cuvine pentru înfruntarea ce 'i-a făcut óre-când în tinerețe, neprimindu'l a'i fi soț, când a cerut'o dela pǎrintii ei, lucru pentru care s'a și făcut el haiduc.

Până să vie cu respunsul, căpitanul de haiduci puse de tǎia un curcan, il fripse și'l trimise împărătesei, dicēndu'i să mǎnānce cea mai de pe urmă mǎncare bună, căci el are să se lupte cu fiul ei împăratul, pe care fără dór și póte are să'l omóre. Acesta este, dicea el, pomana ce face fiului ei, căci după ce va peri, nu va mai avé cine să'i facă pomana.

Ímpărătesa cum auđi că trǎesce fiul ei și că este împărat la împărăția tătane-său, nici că se atinse de curcan, ci trimise respuns căpitanului de tálhari, că ea, cum a trăit doă-deci și patru de aní numai cu pǎine și apă, va trăi și de aci 'nainte, până ce Dumneđeú, care cunoște tóte ascunsurile inimēi și scie nevinováția ei, o va mǎntui de aceste munci de cari nu este vrednică.

George se cătrǎni de mǎniă când vedu necuviinciósa purtare a haiducului și pofúrea cea vrednică de ris ce'i făcea.

Atunci porni cu ceta lui cea alésă, și se otǎríră ca nici în ruptul capului să nu se întorcă a-casă fără mă-sa, pentru care se bucura auđind că încă trǎesce.

Tot atunci căpitanul de tálhari își adună ceta într'o culă sub niște dǎrǎmături de ziduri ce se aflaú în muntele acela, și unde era locuința lor, și se puse a cina. Pe când ei beau și se veseliau, vorbind verđi și uscate și bătēndu'si joc de scrisеле împăratului și de respunsul împărătesei, odată se despică zidul și se ivi o umbră, care puse pe masă doă luminări aprinse de piatră, o carte și o cheiă. Apoi umbra se făcu nevédută. Tálharii rămaseră ca scriși pe pǎrete și tǎcură mǎlcă. Se putea auđi musca sbǎrniind, atáta liniște și tǎcere se făcu.

Căpitanul luă cartea, îi rupse pecetea, o deschise și citi :

«Firul nelegiuirilor tale s'a sfârșit. Glasul nenorociților pe care fără milă i-a jertfit s'a auzit la cer. Sângele cel nevinovat ce atâta mare de timp ai vărsat cere respălțire. Ești blestemat. În ascundetorea ce este în colț la dreapta, și pe care tu n'ai știut-o, este o uscioră pe care o vei descoperi căutând'o cu una din aceste luminări. Ea cheia ce ți s'a pus pe masă și o deschide. În această ascundetore vei găsi nise haîne și podóbe de împărătésă, pe cari le vei da nenorocitei împărătése, muma lui George, să se îmbrace cu ele. Ea te va ierta pentru trudele și chinurile ce i-ai pricinuit de sint acum doă-deci și patru ani. În cela-l'alt sipețel vei găsi o piele de urs și un lanț, cu care piele te vei îmbrăca tu, căci urs ai să rămâi, pînă îți vei ispăși păcatele. Împărătésa te va duce de lanț și te va da în mâna împăratului. Și să nu cutezi a face în alt chip, căci mânia cerului va căde preste tine și mai îngrozitóre.»

La citirea acestei scrisori căpitanul remase ca lovit de trăsnet. Și neavînd încotro, scóse tóte avuțiile ce adunase de când tâlhăria, și le făcu duă-spre-dece părți de o potrivă, pe cari le împărți la cei doi-spre-dece tovarăși ai sei. Acestia, după ce și luară dioa bună dela căpitanul lor, se împrăștiară ca pui de potărniche, careși pre unde.

Îară el, căpitanul, deschise sipețelele și află tóte celea întocmai precum îi dicese cartea. Luă haînele și podóbele de împărătésă și le dete mumei lui George ca să se îmbrace cu ele. Acésta primi bucuros, căci haînele de pe dînsa se hărtăniseră, se muceșiseră și se putreșiseră, rămîind mai gólă. Apoi își ceru iertăciune pentru relele ce i făcuse ei, pe care iertăciune o și dobândi, fiindcă împărătésa avea o inimă fórté bună.

După ce căpitanul de tâlharî se îmbrăcă în pielea de urs, care se lipi de trupul seú ca și când ar fi fost de acolo, împărătésa îl luă de lanț și se îndreptă cătră scaunul fiului seú.

Pe drum se întalni cu George care venia, măre, ca un leú, și călare pe un șoi-mulén sirép, de mănca foc. George era cu sabia lui ce o ținea gólă în mână. Mumă-sa cum îl vădu, îl cunoscu, căci era leit tată-seú, și i se închină lui ca unui împărat.

George se dete jos de pe cal și îmbrățișă pe împărătésa ca pre mama lui, după ce află cine este.

Mumă-sa îi spuse cum Dumneđeú, cunoscendu'i nevinováția, a isbândit'o, prefăcînd în urs pe prigonitorul ei.

Apoi dete pe urs de lanț în mâna împăratului. Acesta se înduioși deosánda lui și îi dete drumul dîcîndu'i :

«Destul îți este ție urgia Dumneđeéscă. Du-te și cată de'ți ispășese păcatele.»

Ursul într'o clipă de ochi se făcu nevedut, intrând în codru.

Eră împăratul, cu mumă-sa, cu credinciosul și cu ostașii sei, se întórseră la scaunul împărătíei, mulțámind lui Dumneđeú pentru tóte arătările lui.

Și domniră în pace și în liniște pînă ce, vrînd Dumneđeú, i-a mutat din lumea acésta.

Eră întimplările lor aú rămas de poveste și vor rămâne în vécul vécului.

Încálecai, etc.

(Povestit de Mihalache Constantinescu, din mahalaoa Delea-Veche, Bucuresc.)

Comunicat de : P. ISPIRESCU.

